

"האם ייזכר שמנו?": כתיבת ההיסטוריה של המהפכה החוקתית באיראן

### מאורע וסיפור, זיכרון ושכחה

ספרי ההיסטוריה בני זמננו על המהפכה החוקתית באיראן (1905–1909) נוהגים להתחיל את סיפורן של שנות המהפכה בתאריך 11 בדצמבר 1905. באותו יום הוטל עונש של הלקאה בכפות הרגליים על שלושה מוזרים תושבי תהראן – ס'ד האשם קנפורוש, האג' אחמד קיסרייה וס'ד אסמאעיל צ'מפורוש – לפי פקודתו של עלא אל-דולה, מושל העיר. בשל המאורע הזה, כך מספרים, החליטו שני המנהיגים הדתיים הבכירים בתהראן, ס'ד מהמד טפאטבאי וס'ד עבדאללה בהבהאני, להביע את מתאמתם בשביתת שבת בחברת תומכיהם במסגד שאה עבד עלים, לתבוע את פיסודיהם של עלא אל-דולה וראש הממשלה עין אל-דולה ואת הקמתו של בית-צדק.<sup>1</sup> לאור ועדש הסתיימה שביתת השבת בהצלחה: אף על פי שעין אל-דולה נשאר בתפקידו כראש ממשלה, עלא אל-דולה פוטר וזו מלכותי הורה על הקמת בית-צדק. חודשים אחדים לאחר מכן אירעה תקרית שנייה שהציתה את הסיכוב הבא בתמודדות: שני אנשי דת, ס'ד עבד אל-המד וס'ד הסן, נהרגו כשהיילי הממשלה ניסו לפזר קהל של מפגינים במסגד תפילת יום השישי. המאורעות שהשתלשלו מן התקרית הזאת הגיעו לשיאם בהגירתם של שני המנהיגים הדתיים טפאטבאי ובהבהאני ועמם השיח' פולאללה נורי אל העיר קום ב-7 ביולי 1906, ולאחר מכן בהוצאתו של הצו החוקתי על ידי השאה כופר אל-דין ב-5 באוגוסט 1906. יש שמוזכרים גם תקרית שלישית כנקודה מכרעת בליבוי ועם ההמונים נגד שושלת המלוכה הקאג'ארית: הופעתו של שר המכס הבלגי של איראן, מ' נאוס (Naus), בגלימה של כוהן דת בנשף מסכות.<sup>2</sup> מאמר זה מספר סיפור אחר של אותן שנים מהפכניות. מטרתו היא לבחון כיצד קרה שדווקא המאורעות המתוארים לעיל עיצבו את הזיכרון הקיבוצי האיראני של המהפכה, שעה שסיפורים אחרים נשכחו כליל.

מדובר בפרשה שבה נעשו כמה נשים ונערות ל"הפצים עוברים לסחר" (objects of traffic) – כביטוי שטבעה גייל רובין – בקרב גברים (Rubin 1975). מקצתן נמכרו בידי איכרים נזקקים כדי שיוכלו לשלם בתמורה שקיבלו את המסים בשנה דלת יבולים ומקצתן נלקחו כשלל בידי בני שבטים תורכמנים שפשטו על יישובים כפריים. זה כמו זה לא היו אירועים יוצאי דופן בזמנים ובמקומות ההם, וכרוניקאים בשלהי המאה

1 אחת הדרישות המרכזיות שהועלו על-ידי תומכי המאבק החוקתי בקרב העולמא בראשית התקופה המהפכנית הייתה כינונו של "בית-צדק" (עדאלת-חאנה). משמעותו הריכבו של גוף זה נותרו מעורפלים, אך הוא הוזה צער ראשון לקראת הררישה לכינונו של בית מחוקקים (מג'לס) (הערת המערכת).

2 מינויו של המנהיג הבלגי נוסף מ' נאוס לראשות מיניסטרוין המכסים באיראן נעשה כחלק מניסיונותיהם של הקאג'ארים להביא ליתר מודרניזציה וריכוזיות במחצית השנייה של המאה התשע עשרה (הערת המערכת).

### "האם ייזכר שמנו?": כתיבת ההיסטוריה של המהפכה החוקתית באיראן כאילו יש חשיבות לנשים ולמגדר\*

אפסאנה נג'מאבאדי\*\*

באמצעות סיפור מכירתן של בנות קוצ'אן בתקופת המאבק החוקתי בראשית המאה העשרים מתואר עיצובו של פרדיקט המודרנה באיראן כתהליך דיסקורסיבי מתמשך. אירוע זה סימן את ראשיתה של השתלשלות דינמית שבמסגרתה נוסחו פרקטיקות ועקרונות פוליטיים, חוקתיים, משפטיים ומוסריים-מודרניים וגם שיח לאומי. האירוע של מכירת בנות קוצ'אן חשף גם את הפרקטיקות ההיסטוריוגרפיות שתרמו להשכתתן מן הזיכרון הקולקטיבי ומהנרטיב הלאומי האיראני, על אף שהיה אירוע רלוונטי ובעל חשיבות פורמטיבית בהיסטוריה של המהפכה החוקתית. בתהליך המודרני האינסטיטוציוני שהתחולל באיראן בתקופה זו נכללו אמונות ופרקטיקות מסורתיות מורששות בנוגע למגדר ולמעמדן של נשים בחברה. בכך הנציח השיח המודרני, ואף אישר מחדש, תפיסות שביסודן היו פרה-מודרניות. באופן כזה מצטיר השיח המודרניסטי כתהליך סלקטיבי וכסדרה של תגועות בתוך המשטר הפרה-מודרני עצמו. עוד מבקש המאמר להראות שהנרטיב הלאומי האיראני הוא גברי בעיקרו ובניגוד למגמות ההיסטוריוגרפיות המקובלות, שילוב הדוק בין השיח המגדרי לשיח הלאומי עשר להוות ייצוג מאוחד יותר של המציאות וחלופה לכתיבת ההיסטוריה הלאומית של איראן כמו גם של המודרנה.

Najmabadi, Afsaneh, 1996. "Is Our Name Remembered?: Writing the History of Iranian Constitutionalism as if Women and Gender Mattered", *Iranian Studies* 29, 1-2 (Winter-Spring): 85-106

\*\* מאמר זה רב קטע מספרי שלהלן פרסיו: Najmabadi, Afsaneh, 1998. *The Story of the Daughters of Quchan: Gender and National Memory in Iranian History*, Syracuse הספר ראה אור בפרסית (1996) בשם הכאית'י דח'תראני קוצ'אן: אז יאד רפתחאיי אַנקלאבאי משרוקת, תהראן. כמו בחיבור השלם אני חבה חוב של תודה לחברים, לעמיתים ולמסודות רבים כל כך שיקצרו המצע מהזכרים כאן.

התשע עשרה ובראשית המאה העשרים באיראן דיווחו על מאורעות רבים כאלה. אלא שהדברים התרחשו בשנה שקדמה למהפכה החוקתית, דהיינו בהקשר הפוליטי של התגברות התסיסה כנגד השלטון, וכך אירע שנארגו למעשה שנישא בפי כל על אכזריות גדולה ועל עוול קשה. הם היו לסיפור, והסיפור – שנודע בשם "פרשת הגערות (או הבנות) מקוצ'אן" (הכאית'י דח'זראן'י קוצ'אן) – נפוץ בגרסאות רבות וסופר על ידי מספרים וכותבים שונים. דרשנים מוסלמים קוננו מדוכניהם על גורלן של הגערות ומיליטנטים סוציאלי-דמוקרטים השתמשו בפרשה כדי להמחיש את עוולות העשירים ועריצות הרודנים.

בתוך שנה מיום שנעשו לחפצים של מסחר בקרב הגברים היו הבנות של קוצ'אן לעניין לאומי. הן עמדו במוקד דיוניהם של הצירים הנבחרים, וגם הציבור, שניתן אז במודעות פוליטית גבוהה, הרבה לעסוק בהן. הפלמוס בבית הנבחרים (מג'לס) הראשון של איראן בשנים 1906-1908 בשאלת אזרחיותה של האומה לגורלן מילא תפקיד חשוב בהתגבשותו של המג'לס למרכז הכוח הלאומי. משהתפשטה בציבור ההיכרות עמן בשל הנאמים אודחיתן נעשו בנות אלה לאחד הנושאים במאבק הכוח בין בית הנבחרים לבין הקבינט שבחר המלך החדש, מהמד על שאה (ששלט בשנים 1907-1909).

תפוצתו הרבה של הסיפור פעלה כמוקד רב עוצמה כל כך בדמיון הלאומי עד שזמן קצר לאחר שהחל בית הנבחרים החדש לפעול, בסתיו של 1906, תבעו כמה מקרוביהן של הנשים השבריות שהבית ישמע על העוול שנעשה להן ויפעל להעניש את מבצעי הפשע. במשך כל תקופת כהונתו של המג'לס הראשון תפסה פרשת הבנות מקוצ'אן מקום מרכזי בדיוני הבית כמו גם בזירות אחרות של החיים הלאומיים והפוליטיים. סדרת השאלות הראשונה שלנו עוסקת אפוא במהפך הזה: מה הפך סיפור זה לגרטיב כה רב עוצמה של המהפכה החוקתית? איך נעשה עוד מעשה מוכר על עליבות הכפריים ועל פשיסה שגרתית של תורכמנים לסיפור מסעיר ונוגע ללב במידה יוצאת דופן שכזו?

אף על פי שהסיפור ריתק את הדמיון הלאומי במשך למעלה משנתיים בצומת היסטוריה חשובה, הוא נשכח לחלוטין בספרים שנכתבו לאחר מכן על תולדותיה של המהפכה החוקתית. ראוי לציין הוא שסיפור כזה, שמקומו לא נפקד כמעט מאף סקסט בן זמנו, לא השאיר את רישומו בפועל בספרי ההיסטוריה שנכתבו אחריו. לעומת זאת אין איש שזכה לציין את שני האירועים האחרים שתוארו לעיל כניצוץ שהצית את ההתקוממות המהפכנית. מכאן נובעת סדרת השאלות השנייה: איך אירעו שהבנות מקוצ'אן נשכחו? מה מלמדת אותנו מחיקתן מן ההיסטוריה על היכרות הלאומי, על ההיסטוריוגרפיה המורדניסטית ועל התרבות הפוליטית של איראן בת'זמנו?

"האם לא שמעתם את סיפוריה של קוצ'אן?"

הידיעות בדבר מכירה נרחבת של בנות בח'זראסאן באביב של 1905 נפוצו כמעט מיד כסיפור של מעשי עוולה בספרות התסיסה החוקתית. הפרשה החלה באסון טבע – נחילי ארבה פשטו על השדות והשמידו את יבול התורף של האיכרים – ובשליטים שהתעקשו, למרות האסון, לגבות מן האיכרים המרוששים את המס הרגיל. על רקע זה נעשה המאורע מיד לסקסט העוסק במעלות ובחסרונות היחסים של ממשלה טובה וממשלה רעה.<sup>3</sup> דוח של "עד ראיייה" בכתב העת חבל אל'מתין,<sup>4</sup> למשל, הסב את תשומת לבם של הקוראים להבדלים בין התוצאות של פשיסת הארבה באח'אל לבין תוצאותיה בקוצ'אן, חבלים ש"הר אחד בלבד" הפריד ביניהם, האחד ברוסיה השני באיראן. המחבר תיאר בצבעים זוהרים איך גייסה הממשלה ברוסיה את הצבא לסייע לתושבים להילחם בארבה, הקלה מעליהם את נטל המסים והעמידה לרשותם הלוואות לצורך השקעות בחקלאות בשנה שלאחר מכן. שליט קוצ'אן, לעומת זאת, שיגר את אנשיו ללחוץ על האיכרים העניים לשלם את מסיהם הרגילים, וכשהתחננו האיכרים לדחייה כלשהי בתשלום ירו בהם הגובים. הכתבה מספרת על חמישים או שישים איש שנהרגו כך ועל אחרים שנמלטו על נפשם ומצאו מקלט בתחום רוסיה. רבים אחרים נאלצו למכור את בנותיהם כדי לשלם את המסים, ולפי הדיווח נמכרו כמאתיים וחמישים בנות לתורכמנים.<sup>5</sup>

הסיפור אף הוזכר כאחת הקובלנות נגד שלטון בית קאג'אר בטקסט שהוכן בפגישה של אגודה חשאית במאי 1905.<sup>6</sup> במכתב שהופנה אל ראש הממשלה, עין אל'דולה, פורטו קשיי הארץ וקובלנות האומה והרצגו שאלות נוקבות: "האם לא שמעת שהממשלה, העושר, הכוח והכבוד הלאומיים אבדו ואינם? [...] האיך שומע את זעקתם של המדוכאים בידי שליטים עושקים? האם אינך יודע שהשנה נמכרו חמש מאות בנות איראניות לתורכמנים? האם לא דיווחו לך שמיליוני איראנים יוצאים מדי שנה לרוסיה, לשטח האימפריה העוסמאנית ולהודו, ונעשים נתיבים של שליטים זרים?"<sup>7</sup>

3 ראה לדוגמה: "מכתוב אן ח'זראסאן", חבל אל'מתין, 22 במאי, 10-15 ביולי 1905: 19-21.  
4 עיתון התרבי, שהפיץ את הדעיון החוקתי. העיתון יצא לאור בכלכותה אך מצא את דרכו אל תוככי איראן (הערות המערכת).

5 "מכתוב אן ח'זראסאן", חבל אל'מתין, 17 ביולי 1905: 12-13. ראה גם: "מכתובי יכי או סלאביי ח'זראסאן", חבל אל'מתין, 25 בספטמבר 1905: 9-10.

6 על התכרות החשאיות במהפכה החוקתית של איראן, ראה: Lambton 1957. הערכה ממועד מאוחר יותר, ראה: Bayat 1991.

7 המקסט השלם של המאמר, ראה: פרמאני 1983: 299.

מאז ואילך מופיעים אוכורים לפרשת הבנות מקוצ'אן בתדירות גדלה והולכת.<sup>8</sup> בשנה שלאחר מכן נעשה הסיפור לדוגמה העיקרית להתבטטות מערכת הצדק ולהוכחה להכרח שבשינוי הפוליטי. ביולי 1906 כבר טען טבאטבאי ש"מעגל הצדק" אכן קרס בשל מעשי דיכוי כגון זה:

המלך הוא מלך בגין קופת האוצר [המלאה], אך את הקופה אי אפשר למלא אלא באמצעות שגשוגה של הארץ, והארץ לא תוכל לשגשג אלא באמצעות הצדק.

האם לא שמעתם את סיפורה של קוצ'אן, שם היה היבול גרוע בשנה שעברה? כל מוסלמי בקוצ'אן נאלץ לשלם שלושה תריסרי קילוגרמים של חיטה במקום מסוי. לא היה בידם לשלם ואיש לא סיע להם. במקום חיטה לקח השליש המקומי שלוש מאות בנות מוסלמיות, כל אותן שקולה כנגד שלושה תריסרי קילוגרמים של חיטה, ומכר אותן לתורכמנים. מקצת הבנות הופרדו מאמותיהן בשעה שהללו ישנו, מפני שהמסכנות לא הסכימו להיפרד אלו מאלו. ועכשיו אמרו לי בכל הכנות: המעלים אתם בדעתכם דיכוי גרוע מזה? כל מקום עומד בוחרבנו.<sup>9</sup>

בהמשך הוסיף טבאטבאי ומנה מעשי דיכוי, מעצרים ועונשים שרירותיים ופסעים אחרים, ולסיכום אמר: "אם תידרש שנה אחת, אם תידרשנה עשר שנים, אנו רוצים צדק, אנו רוצים בית צדק, אנו רוצים ליישם את חוקי האסלאם, אנו רוצים מג'לס שבו מלך ואביון שווים זה לזה בגבולות החוק."

מכירתן של בנות קוצ'אן כמעשה עוולה שאין לשאתו כלפי האומה מופיעה בספרות המהפכה החוקתית לכל סוגיה: במאמרים שנכתבו במתכונת של פולמוס (מנאזרה), בשירי רחוב (תסניף), בחיבורים פוליטיים בדמות תפילות (מונאג'את), ובמכתבי אזהרה (אנתבאהנאמה). איך נהפך מעשה לא בלתי־שכיח של מכירת בנות לסיפור של עוול לאומי בתוך זמן כה קצר? היו אמנם ידיעות אחרות על מושלים מדכאים, ביניהן גם ידיעות על כפיית מכירה של ילדים לשם תשלום מסים, אך אף אחת מהן לא נהייתה לגרטיב חזק וטעון חומר נפץ במידה שכזו. כדאי אפוא להתבונן בפרטיהם של הנושאים הרבים שנשחרו כאן אלה באלה וכך חוללו את הסיפור הזה.

שתי תימות עיקריות משוקעות בסיפור. האחת נוגעת ל"חפצי המסחר", לעצם

8 על דוגמאות אחרות והשינויות ראה: נג'מאבאדי 1996: ערך 1.

9 הנוסח השלם של הדישה נמצא בסקסטים רבים מאותו הזמן. ראה למשל: קרמאני 1983: 444-453. על רעיון "מעגל הצדק" ראה: Lambton 1962: 91-119; ריאלי 1972: 100-101, 175-180; המדני 1980: 113.

מכירת הבנות. זו קשורה מצד אחד לעוגנים של האיכרים ולאכזריות השליטים, ומצד שני לפרשה פוליטית אחרת מן הימים ההם – "מכירת המולדת" לזרים. התפיסה המודרניסטית שדימתה את המולדת (ופסן) לגוף נשי חיברה את אוברן הכבוד הלאומי והמיני לדמות של אישה – דמותה של הפסן ודמותן הקיבוצית של הבנות מקוצ'אן כאחת.<sup>10</sup> התימה השנייה נוגעת לפושטים שקנו את הבנות, לתורכמנים. אלה הוצגו לא רק כפושטים פראיים אלא כשבטים חמסנים, שנדידתם הלך ושוב בנתיבים מצטלבים סיכלה את האפשרות להגריר בבירור את ישותה הסריטוריאלי של איראן, את קתאר הגוף הגיאוגרפי־הנשי (the female geo-body) של הפסן. תנועותיהם כשהן לעצמן סימלו את אולת ידה של הממשלה המרכזית לגונן על הישות הזאת. יתר על כן, בכך שגרמו לאוברן נשים ושטחים לאומיים לטובת רוסיה, נתפסו התורכמנים כסוכניו הבוגדניים של העולם החיצוני הוד.

תימות אלה נארגו בשיח הפוליטי של התקופה ובנושא המרכזי שלו: אחריות הממשלה וחובתה לשאת בתוצאות ולתת את הדין. תפיסות אלה, שניקו מפרשנות תרבותית ודתית נתונה של המושג "כבוד", גויסו כדי לעורר רגשות פוליטיים חדשים. עכשיו הציגו אותן כסוגיות הנוגעות לעצם טבעה של המדינה ולתפקידיו של הממשל, כלומר לתמציתו של השיח החוקתי. כל אחת מן התימות הללו ראויה לבחינה מדקדקת יותר.

#### מכירת הבנות כבגידה לאומית

מכירת בנות כתימה המרכזית, מסעירת הרגשות, בספרון של בנות קוצ'אן ינקה את כוחה מכך שהתמוגו בה כמה נושאים חשובים אחרים. ראשית, היא נתפסה כמעשה של אכזריות קיצונית כנגד החלשים – נשים וילדים – שהיו אמורים להיות תחת חסותם של הגברים. כסקסטים קלאסיים בנושא אתיקה, כמו גם בתפיסות המקובלות היו הנשים והילדים חלק מרכישו של הגבר, והוא נחשב אחראי לשלומם ולטובתם.<sup>11</sup> מכירתה של בת איננה אפוא מעשה של אכזריות כלפי החלש בלבד אלא אף כישלון של הגבר במילוי חובותיו, כלומר את לחוסר גבריות.

בשל הרעיונות הקלאסיים האלה הוצגו נשים וילדים בספרות המחאה של המהפכה החוקתית, כמזהם כספך ורכוש, כחפצים שבבעלות הגבר. אולם אובדנם לא נתפס ככישלונם של גברים יחידים אלא ככישלונה של הממשלה, ולכן לא ראו בו את לאכזריותם של האבות אלא לקשי לבם של המושלים. סיפורים כאלה נוצלו אפוא

10 ראה: Najmabadi 1997.

11 ראה למשל את חיבורו של נאסר אל־דין תוסי מן המאה השלוש עשרה, "אה־לאקי נאסרי", כפי שמופיע בתרגום לאנגלית אצל: Wickens 1964.

להטלת דופי בשלטון האוטוקרטי: שלטון המדכא את חסרי האונים והחלשים ביותר הנו פטול מכל וכל, אינו מוסרי ואינו נסבל, ומן הראוי להפילו.<sup>12</sup> ברוב הנרטיבים מן הסוג הזה נקשרו האכזריות והדיכוי עם עברות נגד צניעות המיניות של הנשים, שאף היא הוגדרה ככבודו של הגבר, ובכך נמצא את נוסף לכך שהדיכוי הפוליטי, המוסרי והתרבותי הרחיק לכת עד כי אין לשאתו עוד. לכאן הצטרף הנושא השני בסיפור רב העוצמה הזה: הבנות היו צעירות, ולפיכך בתולות. הן היו בגדר דח'ת'ר במובנים רבים. לפי הדיווח היו מקצתן ילדות בנות שלוש שנים בלבד (כרמאני 1983: 91). אבות שחובתם הייתה להגן על תומתן של בנותיהם נאלצו למכור אותן לעבדות מינית, מרומזת או מפורשת.

סופר שהבנות נמכרו לסוחרים ארמנים מעשקבאר ושאוחדות מהן נעשו לזמרות ולרקדניות בבתי קפה – משלח יד שנקשר להתנגדות מינית לא הולמת ונחשב כמעט כונות של ממש.<sup>13</sup> רבים האמינו שהשפחות הועברו בנתיבי סחר העבדים של מרכז אסיה אל שטחי האימפריה העוסמאנית ונעשו שם משרתות או פילגשים בבתי עשירים. מאמצע המאה התשע עשרה ואילך נודעו מקרים רבים של פשיטות תורכמנים ושביות נשים בהיקף רחב. בשל זיכרונות טריים שכאלה הצטיירה אחרותם של פקירי הממשלה שהאשמו בהזמנת התורכמנים לפשוט על איברי בשקנלו בנובמבר 1905 כמכירה במיד של נשים מוסלמיות לעבדות ולזנות. פרשנות זאת שוב כרכה את שאלת הכבוד המיני עם מעשי העוול של הממשלה: הממשלה שאמורה לשמור על בני העם כרועה על עדרו ולהגן על רכושם, חייהם וכבודם, בגדה באחריותה וגרמה לגפילתן של נשים ונערות בידי פושטים זרים שאינם מוסלמים. דברים אלה פנו לדגשי המוסר והכבוד המיני של הגברים וקראו להם לקום ולהגן ולקבל את האחריות על רכושם, נשיהם וילדיהם. שפת הכבוד, לפי הלשון הפוליטית החורשה, שימשה אמצעי לגיוס פוליטי.

הייתה סיבה נוספת לכך שסיפורן של בנות קוצ'אן נעשה לטקסט בעל כוח רב: בסוף המאה התשע עשרה ייצג התורכמני איום כפול – לא רק שודד פרא אלא ישות טעונה יותר מן הבחינה הפוליטית: שתל זר, לא-איראני. מכירת בנות (דח'ת'ר פרושי) ומכירת המולדת (נשן פרושי) לזרים התלכדו לעניין אחד. היקף שבין שני מושגים אלה הייתה הדוקה הריבה מעבר לרמיון הלשוני שביניהם.

בעיצובו החדש במאה התשע עשרה ורג רעיון המולדת מן התפיסה הקלאסית של מקום הולדתו של אדם, עידו או המחוז שבו הוא חי. המולדת נעשתה מזוהה עם שטח רחב יותר ומתותם בביזור המגדיר את תחום שלטונה של המדינה וסמכותה הצבאית

12 ריון בנושאים אלה ראה: Najmabadi 1993: 1-2, 51-71.

13 על נשים מוסיקאיות, זמרות ורקדניות ראה: ח'אלקי 1974: 465-486.

המדמינית; בשטח זה שוכנת האומה האיראנית, שאף היא הוגדרה מחדש ונתפסה כקהילייה המקיפה יותר משארי בשורו של אדם, מכרזי ואנשי עירו.<sup>14</sup> איראן חדלה להיות רעיון מספודי או שטח בלתי מוגדר, עמום וחצר צורה, ונהפכה לטריטוריה מיסית שנתחמה היסב ואשר גבולותיה סומנו במהלך המאה התשע עשרה, תוך כדי מלחמות וסכסוכי גבול רבים. לאמתו של דבר היו מלחמות אלה ואובדן השטחים שהיה כרוך בהן מקור לצער ולקינות רבות בספרות על סבלותיה של ה'נשן'. אלה האחרונות כישרו את הקינות על אובדן של הבנות מקוצ'אן והשביות מ'שקנלו' בספרות המאוחרת יותר. יתר על כן, ה'נשן' החדשה הזאת קנתה לה דימוי גופני; בייחוד נתפסה כגוף נשי, מושא לארזויות שבאה לידי ביטוי בספרות הקלאסית על אהבה וגעגועים, כאזבה שראוי לאהוב אותה, להיות בעליה, להגן ולגונן עליה, להילחם עליה ולמות למענה.<sup>15</sup> כך נולדו הרעיונות החדשים בדבר וטנפ'רקי ("הערצת המולדת"), מושג שתורגם לא פעם לפטריוטיזם ועמו וטנודוקטי ("אהבת המולדת"). כלל השיח שהתנהל בדבר הזגנה על האישה – גוף הזקוק להגנה כנגד מזימותיהם של הזרים, פלישותיהם וחרידותיהם – ובדבר ההגנה על הכבוד והעמד כך לרשותה של הלאומיות. עכשיו אפשר היה "להמיט קלון" על אנשי הכבוד שנכשלו בהגנת גופה הנשי של ה'נשן'.<sup>16</sup> בהקשר המטרייתי הזה נסען אפוא המושג ו'טנפ'רדשי במסען מגדדי חזק יותר, שחיבר אותו למכירתן של נשים שהיו אמורות להיות נתונות להגנת הגבר: בנותיו ונשותיו. על משקלה התרבותי של היקף המטפורית שנוצרה בין האישה לבין המולדת אנו למדים גם מכך שאסף אל-דולה, מושל ח'ורסאן, אשר בניגוד למדינאים רבים אחרים באותה תקופה לא האשם מעולם בסו-ר-מכר עם רוסיה ובריטניה, כונה לפעמים בעיתונות "טנפ'רדשי" – כינוי גנאי לאלה שהעמידו את עצמם לשידור הזרים.<sup>17</sup> אף על פי שבעיתוני התקופה הופיעו דיווחים אחרים על מכירת בנות, לא קנה לו אף אחד מהם את העוצמה טעונה הנפץ של הסיפור על בנות קוצ'אן.<sup>18</sup> ייתכן שסיבת

14 על שינויים חמים במשמעות של מילים כשריבית ובתורכית ראה: Lewis 1988: 40-41; 1964: 75-78; Ayalon 1987: 52-53. על מטק המשמעות של המושג "מלח" באיראן של המאה

15 התשע עשרה מקהילייה דתית לקהילייה לאומית ראה: Tavakoli-Targhi 1990: 77-101. על "תיאור המולדת כגוף אישה" ועל יחסי הגומלין בין אומה למגדר בשיח הפוליטי באירופה ראה: Parker, Russo, Sommer and Yeager 1992: Introduction, esp. 5-12. ראה גם: Stallybrass 1986; Howard (unpublished). מושא-אהבה בספרות האהבה הארסית רבו לא פעם נטול מגדר ברור, ואפילו זכר בעליל. אולי אין זה מקרה שבדמיון המודרני והמודרניזם של המטרות הקלאסית נוצקת מחדש ומופיעה כאהבה רומנטית המוסקסואלית, האהבה נחזית כגובה.

16 דיון מקיף יותר בנושאים אלה ראה: Najmabadi 1997.

17 ראה להזמנה: תמוז, 12 במאריס, 1908: 2.

18 ראה: פאריזי 1991: פרק 14. המחבר מכיר דוגמאות מכמה וכמה מקורות לאנשים שהציעו את

הדבר נעוצה בכך שבפרשת קוצ'אן היו נושאים פוליטיים ותרבותיים אחרים שהשפיעו על האופן שבו פירשו מאזינים וקוראים את הטקסט. מכידת הבנות השתלבה בעוירת שבין שיעים לסונים: השבטים התורכמנים היו סונים, ואילו קהילות האיכרים שישבו בקוצ'אן היו ברובן שיעיות.<sup>19</sup> העוינות הדתית הצטרפה לאיבה שבין עובדי האדמה המיושבים לבין השבטים הפושטים ולתפיסה שפרסים ודוברי פרסית הם המרכיב המועדף של הקהילייה האיראנית הלאומית, על חשבונם של בני מוצא אחר ועד כדי הוצאתם מן המחנה. זאת ועוד, מכירת הבנות במקרה זה נקשרה עם הציית הגבול ומכירת נערות לסוחרים ארמניים מרוסיה – שאינם מוסלמים ואינם איראנים – וכך נהיה אובדן הבנות לאובדן דתי ולאומי. הנערות הנשים של בשקנלו אבדו לא רק לאבותיהן, לאחיהן ולבעליהן; הן אבדו לכלל הגברים של האומה, לאחים האיראנים. מכירתן של בנות הארץ נהפכה לסמל צרף של מכירת הכבוד הלאומי, הפוליטי, הדתי, המיני והמשפחתי, בגדר סימן כולל ל"קץ הומן" ולהכרח שבהנהגת "שינויים גדולים". התורכמנים הם שהאיצו את האובדן המרוכז הזה. מעורבותם הישירה של פקדי ממשלה בהזמנת פשיטה של התורכמנים בתקרית השנייה החריפה את תחושת הקלון: "אין חרפה גדולה משליט המסכים למכירת כבודם של נתיניו, לשביית כבודם של מוסלמים בידי ורים" (מפי 1984: 287). ה"ורים" שמדובר בהם אינם אלא התורכמנים מאח'אל, שנועדו להשתייך לצד ה"אחר" של הגבול הלאומי אך עשורים ספורים קודם לכן.

#### התורכמנים המאיימים

גם התימה של התורכמנים כפושטים וכטורחי עבדים, כמו מכירת הבנות, הייתה מורכבת מכמה תימות. ראשית, היא עוררה את העימות שבין קהילות האיכרים היושבים על אדמתם לבין השבטים הנוודים הפושטים. לא רק באסלאם הקלאסי נחשבה בלימת האיום מצד השבטים הנוודים כלפי האוכלוסייה האורחית כאתת הסיבות לקיומה של ממשלה.<sup>20</sup> גם בתקופת בית קאג'אר היו השבטים שישבו הרחק מטווח השליטה של הממשל, כגון התורכמנים שבטורפמנאן ושמעבר לים הכספי והטורדים שבגבול העוסמאני, מקור לדאגה לאומית ולסכנה המאיימת על הסדר הפנימי באיראן.

בנותיהם ואת רעותיהם תמורת פסוד משלום מסים וכן דוגמאות לעברות במאה התשע עשרה ובריאשית המאה העשרים במחוזות המזרחיים קרקאן, בלוצסטאן, סטאן וחורסאן.

19 ראה: גולי 1987: 269-275; רמזאן 1986: 224-225.

20 הניסוח הקלאסי של היחסים בין המדינה לבין האוכלוסיות השבטיות המיושבות בפילוסופיה האסלאמית ובהיסטוריה הפוליטית נמצא כמוֹבן בספני אבן ח'לדון. ראה: Ibn-Khaldun 1967.

אלא שהחל מהמאה התשע עשרה נעשו התורכמנים ליותר משבט מאיים גרידא, אחד מני רבים, והחלו לסמל את האויב הפושט, המאיים והחמוק. ההיסטוריון האיראני הלמא נאטק ערך הקבלה שנוגה בין דמותו של התורכמני בכתיבה הפוליטית באיראן במאה התשע עשרה לבין האינדואני הפרא במערבונים של גולזוד (נאטק 1974: 17-13).

מיקומם הגיאוגרפי של התורכמנים אי-שם בארצות הספר המוליכות למרכז אסיה, לפחות מאז התקופה הספרית (1501-1722), העניק להם תווית של "אנשי ספר". ייתכן שחוקא מושבם בשולי תחום השליטה של הממשל המרכזי הקנה להם אפשרות רבה לניידות, וכך נעשו קשים יותר "לאילוץ" והתחוק המוניטין המיתולוגי שלהם כלוחמים עזים וקשוחים, מוניטין שנוצר בשל קישורם ההיסטורי עם גידדת השבטים המרכזי-אסיניים מערבה, ובייחוד עם האכוריות שיוחסה למונגולים.

הקאג'ארים היו תורכמנים בעצמם. מרגע שתפסו את השלטון ונעשו לשושלת מלוכה העסיקו מלכי בית קאג'אר את עצמם בלי הרף בהטלת מרותם על השבטים שבאזורי הגבול, בארצות הספר שבין איראן לרוסיה, מאסטראבאד ועד מרב וסראח'ס. השליטה בשבטים נחשבה לאבן הבוחן הן למידת אחיזתה של השושלת החדשה בהגה השלטון הפנימי והן ליכולתה לתגן על הגבולות כנגד שאיפות ההתפשטות האימפריאליסטיות של רוסיה הצארית.<sup>21</sup>

בעוד שדרכי התורכמנים שימשו מדד לכוחה וליכולתה של השושלת החדשה בעשרות השנים הראשונות לשלטון בית קאג'אר, הנה בשית המרדני של המחצית השנייה של המאה התשע עשרה נחשבו המפלגות והתבוסות החוזרות ונשנות במערכות הצבאיות נגדם לכישלון היסטורי של השושלת ולסימן לקוצר ידה.<sup>22</sup> מי שנפל בשבי התורכמנים נחשב לנטול תקווה ולחסר שליטה בגורלו. אדם השרוי בצער או נראה כאילו הוא שקוע במצוקה היה צפוי להישאל: "האם מת אביך, או אמן נפלה ביד התורכמנים?" (פארדי 1992: 263). בייחוד כשהדברים היו אמורים בנשים, משמעו של שבי בידי התורכמנים היה פגיעות מינית, כפי שעולה מן האמרה: "מוטב לי לוותר על הכוס שלי: שבויה אני בידי תורכמנים".<sup>23</sup>

21 בימי שלטונו של השאה נאסר אל-דין (1848-1896) ותעצמו מאוד המבצעים הצבאיים שנועדו לשמור על הגבולות. לפי אחד הדיווחים נעשו 63 מבצעים שכאלה נגד התורכמנים בין 1850 ל-1890. ראה: אל-סלטאנה 1984: 64-81. ראה גם: גולי 1987; Kazemzadeh 1968: Chap. 3.

22 על השימושים היסטוריים ששימש השבי אצל התורכמנים כאתת לחורבנה של איראן ולסבלה תחת עולו של ממשל רודני, ראה למשל: אח'ונדזאדה 1985: 19-21, 53-54, 162.

23 נוסח מנוסח יותר לאותה אמרה: "מוטב שאותר על ההתנגדות (קר), שבויה אני בידי התורכמנים". דיון בשני הנוסחים האלה ראה: אל-סלטאנה 1969: 256-259 (הערות עורך שכתורתה: "מח'ן דר'בארהיי רזונאמדיי ח'אסראתיי אעתמאר אל-סלטאנה").

התרמית הזאת של התורכמנים כעם שפל הנהוג בקשיות ברברית ולהוט אחר הביזה והאונס, כמרדן המאיים על הסדר הפנימי ועל הסמכות המרכזית, השתלבה בהדרגה במאה התשע עשרה עם דמותם של התורכמנים כורים לאיראניות. לאחר מפלותיהם הוזוורות ונשנות של צבאות הקאג'ארים במלחמות שבין איראן לרוסיה ולאחר שהמדינה איבדה שטחים רחבי יריים בצפון-מערב, ומשפנתה תשומת לבה של רוסיה מורחה במגמה לאיחוד שטחים על ידי התפשטות דרום-מזרחה בגבולה עם איראן, נראתה פעילותם של התורכמנים כקשורה לכוננותיה ולתוכניותיה של רוסיה. עכשיו ראו בתורכמנים לא רק שבטים מרדנים המחרחים מהומות פנימיות אלא גם גורם המשתף פעולה עם תוכניתיה של רוסיה ומומין את התערבותה, ובכך משחק משחק אופורטוניסטי בשלמותה הלאומית של איראן. התורכמנים לטשים את עיניהם לא אל הנשים "שלנו" בלבד אלא גם אל השטחים הלאומיים של איראן. פשיטות התורכמנים שוב אינן מהוות סכנה אך ורק לביטחונה של הקהילייה הנטועה על אדמתה ואף לא לכבוד המשפחה בלבד; בגדידתם הלך ושוב על פני אזורי הספר הלא מוגדרים והשנויים במחלוקת שבצפון-מזרח בין איראן הקאג'אריית לבין רוסיה הצארית, באי-הבהירות והאנדרלמוסיה הטריטוריאלית שזלזלו, עוררר הפשיטות וזרדה לאומית תריפה לעתידה של איראן ולהתפתחותה כארץ האיראנים שגבולותיה מותחמים וברורים. הן אימו על הגוף הגיאוגרפי האיראני.<sup>24</sup> הסדר בנעזות ושבית הנשים נעשו עכשיו למתקפה על טוהר הארץ – על שטחה הסהור של המולדת (ה'אכ'י פאכ'י וסן). שוב אין מוכרז בגופים נשיים ממימים המוטלים על כף המאזניים אלא בגופה הנשי של המולדת עצמה. האיראנים, כמסדר אחווה של פטריארכים, ראו בחשש את חרירותם של הגבולות הנקובים של הגוף הגיאוגרפי של איראן, ממש כשם שחרדו מפני החרירה אל נקבי גופן של הנשים שבבעלותם.<sup>25</sup>

הרגשה זאת התעצמה במיוחד לאחר תבוסתם המוחצת של כוחות הממשלה במשלחת מֶרְב בשנים 1860–1861, שבישרה את נפילתם של שטחים אלו לידי רוסיה הצארית בשנות השבעים ובראשית שנות השמונים.<sup>26</sup> די היה בהזכרת שמם של התורכמנים ממרוב כדי להוכיח לאיראנים את השפלתם הלאומית, בפרט משנדע שלאחר כל מפלה נלקחו עשרות נשים איראניות לשפחות ונמכרו בשוקי סחר העבדים של מרכז אסיה, נושא שהשתלב היטב במרכיביה האחרים של פרשת הבנות מקוצ'אן. אולם בפרשת בנות קוצ'אן היו עניינים כבדים בהרבה מוטלים על כף המאזניים. לא

24 המושג "גוף גיאוגרפי" (geo-body) לקוח מתוך: Winichahul 1994.

25 עוד בעניין זה, אס גם בהקשר היסטורי אחר: Alonso 1995: chap. 3.

26 קביעת התואר הסופי של הגבולות צוינה בהסכם רשמי שנחתם בין איראן לרוסיה ב־21 בדצמבר 1881. ראה: Kazemzadeh 1968: 80. מימי משלחת מרב בשנת 1860 יש ידיעות על רושם רשומות שהצטרף לכוח שיצא למערכה. ראה: אל־הסיני 1968: 73–144.

זו בלבד שבגלל מעשי היכתי העוול של מושל אריסטוקרטי אכזר נאלצו איכרים עניים למכור את בנותיהם הבתולות לתורכמנים, ולא זו בלבד שקצרה ידה של הממשלה לפקח על חציית הגבולות על ידי אותם תורכמנים בוגרניים, אלא שסאלאר מֶפֶאז'ם, הקצין שהיה מופקד על מניעת חרירתם של התורכמנים לשטח איראן, הומינם לבוא ולפשוט על האיכרים (ואף העמיד לרשותם מורי דרך ואספקה) תמורת חלק מן השלל. כל זאת עשה כדי להיפרע מיריב פוליטי שעמו היה לו סכסוך נושן. מיוזגם של שני המאורעות שאירעו ב־1905 (מכירת הבנות באביב ופשיטת התורכמנים בנובמבר) למעשה אחד יצר את סיפורן של הבנות מקוצ'אן כנרטיב בעל כוח רב לגיזס ההמונים למהפכה.

#### מעגל הצדק נסגר

מעגל הצדק, שנותן במעשי עוול כמעשהו של אריסטוקרט עשיר ובעל עמדה שדרש מאוכלוסיית איכרים עניים לשלם מסים גבוהים עד כדי כך שאולצו למכור את בנותיהם, שב ונסגר ב־5 באוגוסט 1906, כשהשאה מֶןֶפֶר אל־דין פֶרַסם צו לכינונה של אספה לאומית.

לא זו בלבד שפרשת בנות קוצ'אן פעלה כנרטיב מגייס עוד לפני פרסום הצו החוקתי, אלא שבעת כינוסו של המג'לס הראשון (באוקטובר 1906) היא הייתה לאחד הנושאים שעמדו במוקד מאבק הכוחות שבין בית הנבחרים לבין הקבינט. בשנה וחצי שלאחר מכן הביא הפולמוס על גורלן של הבנות מקוצ'אן לידי פיתוריו של אספה אל־דולה מתפקיד מושל חזרסאן, להצבעת איראמון ראשונה בראש הממשלה ושר הפנים וזיר אֶפֶח'ם ולהעמדתם לדין של אספה אל־דולה, סאלאר מֶפֶאז'ם ופקידים רמי דרג אחרים. כיוזמתו של המג'לס הקימה מערכת המשפט החדשה ועדת חקירה. המשפט – הראשון תחת המשטר החדש – הושוה בעיתונות למשפט דרייפוס בצרפת ונעשה ליסוד מכונן במסודות השיפוטיים החדשים שקמו, כמו משרת התובע הכללי והזכות לערעור. אחרים מן המוסדות המרכזיים והמושגים הפוליטיים של המשטר החוקתי התגבשו מתוך המאבקים והפולמוסים האלה: דין שווה לעשיר ולאביון; ההכרח לחוקק חוקים חילוניים לשם ענישה פלילית תולמת; התייחסו הראוי של הרשויות המשפטיות והמחוקקות החדשות; הצורך בהקמת כוח צבאי סדיר באמצעות גיוס תובה ובעזרת מערכת פיננסית יציבה, שיאפשרו לרשות המבצעת לגבש את הגבולות הלאומיים ולאליץ את התורכמנים להשיב את הבנות לבעלותן ולהגנתן של משפחותיהן ושל קהילייתן הלאומית. פסק דינו של שר המשפטים והחזר אל המג'לס ועודר מחזור חדש של ויכוחים ומאבקי כוח בפרלמנט. קצין צבא שהיה בעבר ממתנגדי החוקה ביקש לשאת חן לפני המג'לס והאומה והתנדב לעמוד בראש מערכה נגד התורכמנים להשבת הנערות. לא

ברור כמה מהן הוזכרו בסופו של דבר אל משפחתיהן. הכישלון בהחזרת הבנות נהיה לשם נרדף לחולשתן הפוליטית והחברתית של המשטר החדש ולכישלונן להקים קופת מדינה וצבא ראוי לשמו. עכשיו עוררה הפרשה רגשות התפכחות והייתה לסמל לחולשת התוקתיות מול מלך עזין הדגל בשלטון אבסולוטי ומול מעצמה אימפריאליסטית מאיימת.<sup>27</sup>

במשך כל אותה תקופה מלא עמודי העיתונות התוקתית בדיוני המג'לס, בהליכים במשרד המשפטים ובידיעות מן המערכה הצבאית, והתעורר שיח לאומי מתמשך ומרשים שבמהלכו צץ רגש חדש של עוצמה לאומית – רגש של לאום. אלמלא אותו דיון ציבורי מקיף הדגול של התחושות הסעונות, קשה להעריך אך היו צירי המג'לס מסוגלים לדבוק בעניין, לאכוף את החלטותיהם על הממשלה הסרבנית ולהציא אל הפועל את התיקונים התוקתיים הרבים שראו אור כתוצאה מנחישותם.

#### הבנות מקוצ'אן נשכחות

היסטוריונים בני הזמן וכותבי זיכרונות שהיו עדים למהפכה התוקתית ייחסו חשיבות רבה לסיפור הבנות. סיד הסן תקיזאדה למשל מונה בין האירועים שהציגו את המהפכה את "העוללות של אסף אל-דולה, מושל ח'ורסאן, כלפי תושבי קוצ'אן בעניין המסים וההוכחה בדבר מכירתם לתורכמנים, וכן הסגרתם של כמה מנתיני ח'ורסאן בידי סאלאר מפאח'ם, מושל בוג'נורד". בהמשך הוא מתאר בקצרה את מאמצי המג'לס להעמיד לדין את אסף אל-דולה וסאלאר מפאח'ם, את פישודי אסף אל-דולה מתפקיד מושל ח'ורסאן, את המשפט ואת פסק הדין, ומדגיש שהמג'לס עסק בעניין זה כמעט שנה תמימה (תקיזאדה 1961: 6, 20, 34, 42-43). אהמד פסרדי, "משתתף-משקיף" במהפכה התוקתית שכתב את החיבור החשוב הראשון על המהפכה (שני הכרכים של ספרו ראו אור לראשונה ב-1937 וב-1941), מספק הערכות דומות. בפסקה שכותרתה "כמה מעשים ראויים לשבח של האספה המייעצת" הוא מספר איך הגיב המג'לס על כך שאסף אל-דולה מנע את הקמתה של מועצה במשך שנתים על הבחירות למג'לס הראשון. לאחר מכן הוא סוקר את המידע בדבר מכירת הבנות לתורכמנים, ומונה את העובדה שהמג'לס הראשון תבע לברר את הפרשה בראש רשימת "המעשים הראויים לשבח" שעשה המג'לס בחודשים הראשונים לקיומו (כסרדי 1968: 226-227, 278, 347, 406-407, 479-480). בחזונו על מאורעות תקופת "האוטוקרטיה הקטנה" [1908-1909] הוא מזכיר את מינויו של אסף אל-דולה – "שהעוול שחולל היה אחד הגורמים לתנועה [התוקתית] באיראן" – לתפקיד מושל פָּרַס (כסרדי 1968: 15).

27 ניתוח מפורט בנושאים הללו ראה: נג'מאבאדי 1996: פרקים 4-6.

הביוגרפיות ההיסטוריות, היומנים והאוטוביוגרפיות של כמה מן הדמויות שעמדו במרכזו השרשה מכילים כולם דיווחים וזיכרונות בהיקף זה או אחר. אולם בספרי ההיסטוריה שבאו אחר-כך נשכח הסיפור לחלוטין. שני החיבורים העיקריים אחרי זה של כסרדי העוסקים בתולדות המהפכה התוקתית הם החיבור בן שבעת הכרכים מאת מהדי מאלכזאדה, תאריח'י אנקלאבי משרוט'י איראן ("תולדות המהפכה התוקתית באיראן") (מאלכזאדה 1984), והכרכים הרבים והמרשימים מאת פרידון אדמיאת על ההוגים הפוליטיים והרפורמטורים החברתיים של המאה התשע עשרה, שראו אור בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים, ואשר שיאם בחיבורו בן שני הכרכים אינדאל'ז'י נה'ז'תי משרוט'י איראן ("האידיאולוגיה של התנועה התוקתית באיראן") (אדמיאת 1976; 1992).<sup>28</sup>

מאלכזאדה מוכיח את הבנות מקוצ'אן בספרו כלאחר יד פעם אחת בלבד. התופעה הנוספת היחידה של הסיפור בחיבורו נמצאת בעתירה השנייה של טבאטבאי לשאה שהוא מביא בספר. הוא אף קובע שאחד המאורעות שעוררו את חמתו של השאה מהמר עלי על תומכי החוקה היה העמדתו של אסף אל-דולה לדין, אך אינו מזכיר את הסיבה להליכים משפטיים אלה (מאלכזאדה 1984: 332-334, 456-457, 506-508).

בשני כרכי חיבורו של אדמיאת מוזכרת הפרשה בהערת שוליים בכרך הראשון, וגם שם מדובר בפשיטות התורכמנים בלבד. מכירתן של הבנות בידי איכרי קוצ'אן אינה נזכרת כלל (אדמיאת 1976: 405-407). בכרך השני מופיע הנושא בהערה אחת בסגריים, במסגרת דיון בתולדות העם שהועלו במג'לס בעניין מסוים של האג' אָקא מהסן עראקי, וימונו לתוראן והעמדתו למשפט. המחבר מוסיף שם במאמר מוסגר: "כמו במשפטם של קצינים מקוצ'אן שנערך סמוך לאותו הזמן" (אדמיאת 1992: 68-69).

#### הנרטיב ההיסטורי והזיכרון הלאומי

המקום שתופס סיפורן של הבנות מקוצ'אן בשלושת ספרי ההיסטוריה העיקריים של המהפכה התוקתית באיראן – ספרים של כסרדי, מאלכזאדה ואדמיאת – נובע מתוך "נעיצת מבט" (gaze) של כל אחד מן ההיסטוריונים הללו על המאורעות. דברים מאירי עיניים בעניין זה אמרה אנה מריה אלונסו:

28 אנו עוסקים כאן רק בתולדות המהפכה התוקתית שנכתבו בפרסית וח'ורסאן באיראן, שכן אמת המידה היא איך עיצבו הנרטיבים של ההיסטוריון את הזיכרון הלאומי האיראני על אותה מהפכה. ספרי ההיסטוריה על המהפכה התוקתית שנכתבו באנגלית, בשעתה או אחריה, לא השפיעו על הזיכרון האיראני הלאומי. ביקורת ובחינה של ספרי ההיסטוריה אלה ראויים למחקר נפרד, אף על פי שכמה מן הנושאים שהועלו כאן עשויים להיות נוגעים לעניין גם כשמדובר באותם חיבורים.

כל היסטוריה, בין כתובה ובין מדוברת, נוצרת ממשגש בין פרשנות לבין תחום של פעולה חברתית המורכבת מסמלים [...]. חלק גדול מן המפגש הזה מתרחש "לאחר מעשה"; היסטוריה היא בחינה בדעכו, מפני שקווי המתאר של העבר משורטטים באורח סופי וקבוע מעמדת היתרון של ההווה. וכך המקריות של ההיסטוריה בפעולה מתרככת תדיר באמצעות המבט לאחור של ההיסטוריה-כייצוג – מבט מארגן ומסביר, המציג קלאולוגיה שכמעט אין להבחין בה בעת ותרחשות המאורעות בפועל (Alonso 1988: 34).<sup>29</sup>

לאמתו של דבר בישא כסרוי במפורש את תפיסתו ההיסטורית ואת נוכחותו בתוך הנרטיב שלו על המהפכה התוקתית: "אם-אנו לא נכתוב את סיפורה של תנועה שהתרחש בימינו שלנו, אך יעשו זאת אחרים?" (כסרוי 1968: 3). בעיני כסרוי, כתיבת היסטוריה קשורה קשר הדוק עם מפעלו המוסרי ליצירתה של חברה טובה, בעלת רגש דתי מן הסוג הנכון, כדי להעלות את רמתם של ההמונים. "ההיסטוריה מועילה", כתב, "מפני שיש בה כדי להבדיל בין טוב לרע ובין נכון לטוב וללמד את קוראיה לקח טוב. לשיפוט כזה ראוי רק מי שמסוגל להבחין בין טוב לרע ושיודע את ההבדל בין הישר לשאינו ישר" (כסרוי 1973: 166–173, 195). ההיסטוריה שלו אינה אלא נרטיב רחב יריעה על המאבק בין צדק לעוול. אחת הסיבות שהביאו אותו לכתיבת תולדות המהפכה התוקתית היא רצונו להסביר איך סתה המהפכה מדרכה: "התנועה התוקתית החלה בטוהר לבבות (פאנדליהא) אבל הסתיימה בלבבות לא טהורים [...]. היא הסתיימה במהומה בארץ ובחוסר אונים בממשלה." "כסרוי מייחס את התוצאה הזאת במידת-מה לרמה הנמוכה של המודעות המוסרית הפוליטית בקרב פשוטי העם (כסרוי 1968: 3–4).

במבוא לספרו תאריח"י הג'היסאילה הוא רואה במהפכה "סיפור של חיפוש אחר הצדק כנגד הדיכוי, החידות כנגד העוול", ומביע צער על ש"כני אדם הראויים לכבוד אשר הקריבו את חייהם למען המסרה הזאת עתידים להישכח". זאת ועוד, לדבריו "אומץ לב הוא אחת המעלות הטובות והובה עלינו להפיצה בקרב ההמונים, וזאת אין לעשות אלא על ידי כתיבת סיפוריהם של האמצעים והבעת הוקרתנו כלפיהם [...]. אספר אפוא את סיפורי אומץ הלב וההקרבה בפירוט רב, ואת היתר בקצרה" (כסרוי 1973).<sup>30</sup>

אמת המידה של כסרוי לבחירת מאורעות היסטוריים ברורה אפוא: הוא בוחר לספר באריכות את הסיפורים שהיה בהם לסייע בהעלאת רמת המוסר של ההמונים, סיפורים

29 ראה גם: Hutton 1993, במיוחד פרק 1.

30 שני עמודים ראשונים לא ממוספרים שכתרתם: "יאאןר".

על חסרונות האוטוקרטיה ויתרונות התוקתיות, אשר תיארו את המהפכה "כסיפור של החיפוש אחר הצדק כנגד הדיכוי, החידות כנגד העוול". למען מטרה זו, ומשום היותה סיפור בן הזמן שנושאו צדק לעומת דיכוי, נשמר לפרשת הבנות מקוצ'אן מקום בהיסטוריוגרפיה של כסרוי, כפי שהיה בעיתונות ובספרות של התקופה.

שלא ככסרוי, מאלכזאדה וארמיאת ראו בהיסטוריוגרפיה שלהם מפעל מדעי. במקום שיקולים אתיים פיעמה בהם השאיפה לחבר דוח מדעי אונייטיבי על ההיסטוריה המודרנית של איראן, לגלות את החוקים שהניעו את התפתחותה ולהציג את עליונותה של התוקתיות במובחי ההיגיון המוצק של הקדמה ההיסטורית.

מאלכזאדה פותח את ספרו באבחנה בין כתיבת סיפורים לכתיבת היסטוריה, שכבר במאה שקדמה התבסס מעמדה כאחד מן "המדעים הגבוהים". לטענתו, כתיבת היסטוריה אינה רק תיאור של מאורעות; הוא שאף להגיע לשיטה אנליטית ואובייקטיבית שתהיה מושתתת על כסיס אמפירי ותשמש למיון ולארגון של המאורעות לכלל נרטיב שיאפשר לברר את הסיבות להתרחשויות, לחשוף את שורשיה העמוקים של המהפכה ולהבדילם מ"אירועים פעוטים וחסרי חשיבות [ש]פועלים כגפרור המצית את אבק השרפה" (מאלכזאדה 1984: 17). חיבורו של מאלכזאדה נבנה לפי עקרונות אלו ונפתח בדין בתנאים חברתיים והאינטלקטואליים ששררו בארץ ובהתפתחות היסטוריות ארוכות טווח קודם שעבר להתמקד במאורעות של שנות המהפכה. הגם שאדמיאת מצדו התייחס בביטול להיסטוריה של מאלכזאדה בטענה שהיא "נטולת כל ערך מדעי" ולעג לזמרתו של הדוקטור לרפואה לכתוב היסטוריה מלומדת, הנה בפילוסופיה שלו עצמו על ההיסטוריה אין הוא שונה הרבה ממאלכזאדה. לאמתו של דבר צייטט בהסכמה קטעים מתוך פרק המבוא של מאלכזאדה על ההיסטוריה כמדע אונייטיבי מן המעלה הגבוהה, להבדיל מכתבת סיפורים, אך למרות זאת לדעתו מאלכזאדה איננו ראוי להחשב להיסטוריון רציני (אדמיאת 1992: 402–403).<sup>31</sup>

במבוא לכרך השני של ספרו איזאל'זי מסביד אדמיאת: "ההיסטוריוגרפיה שונה

31 למרות השקפתם הפילוסופית המשותפת אין בכוחנו לומר שחיבוריהם של השניים שווים. סבחינת השימוש בומר ארכיוני מקורי והצגת נרטיב בחר המשלב את עושר המחקר לכלל נרטיב מקיף עדיין יש הבדל תהמי בין שני החיבורים. תרומתו החשובה ביותר של אדמיאת, ומאחר יותר של עמיתו הקרוב וזמא נאסק, היא במאמציו הפוריים הבלתי נלאים לכתוב היסטוריה המשגנת היטב במקורות ראשוניים ועשירה במחקר ארכיוני. מן הבחינה הזאת ניתן להבין מפני מה נהג אדמיאת ולוול כזה במאלכזאדה. חיבורו של מאלכזאדה נכתב לפי המסורת ההיסטוריוגרפית הישנה, והוא משתמש בספרי היסטוריה ובספרי ויכוחות שהיו מצויים בימיו בלי שיטה ביוזיה של אוכר, תיעוד ועבודת ארכיון. לאמתו של דבר, למרות הפרק הראשון שלו על ההיסטוריה כמדע מדויק להבדיל מסיפור מעשיות גרידא, סגנונו קרוב יותר לסגנון המספר. מנקודת מבט זאת אין הפרה באמירה שספרי ההיסטוריה של אדמיאת ונאסק שינו לחלוטין את ההיסטוריוגרפיה באיראן, הודו הצעיר של ההיסטוריונים חב לשניים אלה חוב גדול.



מאמנות הסיפור. מאורעות פעוטים מקופלים במאורעות הגדולים". תפקידו של ההיסטוריון הוא לא לבלבל בין אלה לאלה ולא להשוות מאורע גדול למאורע שאינו אלא "גורם פשוט" שיתכן שהיו לו "תוצאות והשפעות חשובות". אדמיאת מבחין בין ההיסטוריוגרפיה החדשה לבין התפיסה שרווחה במאה התשע עשרה וטוען:

אין זה תפקידו של ההיסטוריון ללקט את כל סוגי העובדות ולאגור אותן כעצמות יבשות במויאון לארכיאולוגיה [...]. כך פעלו כמה היסטוריונים בני המאה התשע עשרה שלא רכשו שיקול דעת היסטורי ביקורתי [...]. ההיסטוריון משתמש בתובנה היסטורית ובורר מתוך הערמה את המאורע החשוב ובעל המשמעות הרבה ביותר, מתאר אותו תיאור נאמן על סיבתו או סיבותיו, נותן דעתו על הדיקה ההגיגית בין המאורעות המתרחשים בזה אחר זה, ובאמצעות ניתוח ופרשנות הוא מעמיד את התמונה הבהירה והתמציתית ביותר של המאורעות ההיסטוריים (אדמיאת 1992: 13-15).

איך "מפעיל ההיסטוריון תובנה היסטורית ובורר מתוך הערמה הזאת את המאורע החשוב ובעל המשמעות הרבה ביותר"? מה עומד ביסודו של תהליך זה, שבו נקבע אלו הם המאורעות הראויים לזכירה ולתייעוד ואלו נידונו להיזנח ולהישכח? מאלכזאדה שואב השראה מתוך תפיסת מדעיות הלכותות ממדעי הטבע ומעמיד את האובייקטיביות – המוגדרת כהיעדר השקפה סובייקטיבית של ההיסטוריון מן הנרטיב שלו – כבסיס להפעלת השיקולים הראויים. האובייקטיביות, לשענתו, מחייבת ש"ההיסטוריון לא יראה את עצמו בומן שהוא כותב היסטוריה, עליו להתעלם מדעותיו ומרגשותיו כדי שיוכל להעמיד את הקורא פנים אל פנים מול מאורעות העבר" (מאלכזאדה 1984: 4).<sup>32</sup> בדומה לכך, אדמיאת מדבר על "שיקול דעת היסטורי ביקורתי", שעליו מסתמך ההיסטוריון כשהוא "מתאר [את המאורע] תיאור נאמן על סיבתו או סיבותיו [...]" [ו]מעמיד את התמונה הבהירה והתמציתית ביותר של המאורעות ההיסטוריים".

אירוני הדבר שהמילה אובייקטיביות בפרסית (עִינֵת), הקשורה קשר אטימולוגי ופילוסופי במלה עֵין (עֵין), משמעותה העכשווית היא שעינו של ההיסטוריון נעדרת מן הנרטיב שלו. מה שאדם רואה בעֵינו, עֵין אל-עֵין, אמור היה לחולל את הידיעה הבטוחה מכול, כלומר את עֵלם אל-עֵין. ואלם כדי להציג את הידיעה הבטוחה כידעה מדעית אובייקטיבית יש צורך להתנכר לעֵין ולעקוד מן הידיעה כל נקודת מבט.

32 השתמשתי בשמות גוף זכריים מפני שלפי השקפתו של מאלכזאדה, אין סיכויים רבים שהוא חשב על היסטוריונית אישה.

השקפה זאת מתכחשת לתפקידו היצירתי של ההיסטוריון במלאכת סיפור ההיסטוריה, ובמקרה זה – במלאכה של עיצוב הזיכרון הקיבוצי האיראני של המהפכה החוקתית. תפקידו הצטמצם לזה של רושם רשומות ותו לא, גם אם הוא רושם שהוכשר לזיכור המאורעות הראויים לרישום לפי החוקים של מדעי החברה והכללים של המחקר ההיסטורי. ההיסטוריון, כמו עמיתו איש מדעי הטבע, מוצג כמי שחושף חוקים אובייקטיביים של ההתפתחות ההיסטורית הפועלים מחוץ לנרטיב שלו עצמו.

ועם כל זאת, קריאת הטקסטים של תקופת המהפכה מלמדת בבירור כי היעדרו של הסיפור על בנות קוצ'אן מספרי ההיסטוריה הללו איננו נובע מכך שלא הייתה לו משמעות פוליטית ותרבותית בת זמנו. דומה שדחוקא הידיעה הרחבה יותר שעליה נפרשו ספרים אלו היא שסימנה אותו כחסר משמעות מכדי שייכלל בהם. בניגוד לטעונו של חסידי האובייקטיביות, "המאורע החשוב ובעל המשמעות הרבה ביותר" או "הגורמים למהפכה" אינם רק אלה המסווגים על פי זיהויים הנכון בשרשרת האירועים או על פי החוקים האובייקטיביים של התפתחות חברתית. מאורעות מסוימים מקבלים משמעות סיבתית רק לאחר מעשה מכוח השפעתם כעבוד זמן, ומכוח התייעוד של ההיסטוריונים שבא בעקבותיה. במילים אחרות, ההתפתחות המאוחרת וההיסטוריוגרפיה שבדיעבד הן המעמידות מאורעות מסוימים כסיבות ולא להיפך. היעלמות הסיפור על בנות קוצ'אן – לא רק ממסכת הסיבות הגדולות שחוללו את המהפכה החוקתית באיראן אלא אף מרשימת האירועים הפעוטים שהיו להם "תוצאות והשפעות חשובות" או שהיו בחוקת הגפרור ה"מצית את אבק השרפה" – היא דוגמה טובה לתופעה הגידונה כאן. לעומת כסריו ותקיזאדה שהזכירו את המאורע הראשוני ואת העיסוק של הספרות המהפכנית בו בין הגורמים לתסיסה העממית, ההיסטוריוגרפיה המובילה כיום של המהפכה החוקתית מציינת בקביעות אירועים אחרים בתור אלה שעוררו את הזעזועים המהפכניים: עונש ההלקאה שהוטל על שלושת הסוחרים והריגתם של שני אנשי הדת (לעתים מוזכרת גם הופעתו של מ' נאוס).

היסטוריונים חזרו וציינו את המאורעות האלה בספרי ההיסטוריה שוב ושוב וראו בהם את רגעייה הראשונים של הדרמה המהפכנית, ובכך דנו לשכחה את הסיפור על בנות קוצ'אן. הנצחה מצד אחד וההשכחה מצד אחר מקורן בעלילה הרחבה יותר של המהפכה החוקתית כפי שפיתחו אותה היסטוריונים אלה. התמונה הגדולה של נרטיב המהפכה החוקתית נתקבעה בתפיסה שהמהפכה התאפשרה בזכות ברית של אנשי דת מתקדמים עם סוחרים מהבזאר. אלה חברו יחד בשם האינטרס המשותף של התנגדות לחזירה תרבותית וכלכלית של זרים, שהותרה על ידי מלוכה אוטוקרטית חלשה ומושחתת. לפי סיפור עלילה זה, ברית זו של כוחות חברתיים הונהגה על ידי אינטלקטואלים נאורים שהיכרותם עם תרבותה ועם תולדותיה של אירופה והקסם שהילכה עליהם המהפכה הצרפתית הביאו אותם לתרגם את רעיונותיה לתוכנית

משלהם להקמת מלוכה חוקתית באיראן. מרגע שתמונת מתאר זו התקבלה כסיפור המסגרת של המהפכה החוקתית זכו אותם מאורעות שאפשר היה לספרם ולהזכירם כסמלים מייצגים שלה לחיי נצח בהיסטוריוגרפיה שבאה לאור מכן. מי שזכר את ענישתם של הסוחרים ואת רציחתם של אנשי הדת כמאורעות שהציתו את המהפכה החוקתית חרת בזיכרון גם את הברית הגדולה בין העולמא לסחרי הבזאר. הזעם על התנהגותו המעליבה של מ' נאום המתועד פה ושם מייצג בתוך הידיעה הרחבה את הסינה העממית כלפי השפעת הזרים בתצר הקאג'ארים. בעלילה זאת לא תוקצה מקום כלשהו לנשים או לאיכרים וכך לא הייתה שום סיבה לזכור את סיפורן של הבנות מקוצ'אן. במילים אחרות, שימת הדגש על היסוד האורבני – והגברי – של השתלשלות המהפכה, כפי שעשתה ההיסטוריוגרפיה המאוחרת, והמקום המרכזי שיוחס לברית בין העולמא לבזאר, הם ששרטטו את מראית פניהם של הגורמים למהפכה. סיזמו של סיפור המהפכה, שנחזה להיות הפרי של אותה ברית מנצחת, עיצב בדיעבד את תחילתו של הנרטיב הזה, בחינת "סופר מעיד על ראשיתו".<sup>33</sup>

ההיסטוריונים כדוגמת מאלכזאדה ואדמיאת, שהציגו את תהליך הבררה הזה בין השולי לבין מה שראוי להיזכר כמפעל מדעי ואובייקטיבי, התכחשו לחשיבות נוכחותם שלהם בעיצוב עלילת ההיסטוריה, ואת הסמכות לסיפורם ביקשו לשאוב ממשקלה של האמת המדעית. ואולם בניגוד רב מן ההגעה "לאמת האובייקטיבית", תהליך זה של הפקת מודלים סיבתיים למהפכה, על גורמיה ארוכי הטווח וקצרי הטווח המשוורסטים בבהירות ועל "ניצוצותיה" המוגדדים היטב, הוא תהליך המביא לכתיבת ההיסטוריה המזכירה עלונים פוליטיים או הכרזות מוסרניות. סיפור המהפכה שימש כמופת מוסרי לאומה, או היה בבחינת התממשות של חוקים היסטוריים קודמים.

בסקירתו על ספרי ההיסטוריה של תקופת המהפכה החוקתית העיד מ' רזא אפסר (Afshar): "השיח המודרניסטי גזול מן הקורא את האווירה שבה חיו הגברים [אז] של התקופה החוקתית". אף על פי כן יש לדעתו פיצוי על האובדן: שיה זה, משוהרו ממנו הפרטים, מעמיד נרטיב היסטורי בהיר. אפסר מעריך את אדמיאת ממש בשל התכונה הזאת:

הוא כותב בבקיאות ובמיזמנות של היסטוריון מודרני. מבחינה סגנונית, יצר פרוזה חדשה ואפקטיבית: עזת הבעה אך משוחררת מווסות, מזיכרונות אישיים ומציסטי שירה הורדעים בכתביהם של כמה מעמיתיו המסורתיים יותר. מחקריו המפורטים על אנשי רוח ועל רפורמטורים הכניסו בהירות בשיח הלאומי-הליברלי והזיקו את מגמות הקדמה של

"האם ייזכר שמנו?": כתיבת ההיסטוריה של המהפכה החוקתית באיראן

האופוזיציה, אף על פי שההיסטוריוגרפיה שלו הייתה מעודנת מדי להלך הרוח הפופוליסטי של אותה אופוזיציה (Afshar 1993: 480, 483).

אלא שכאשר מטהרים את כתיבת ההיסטוריה מן הזוטות של חיי היומיום יורד לטמיון יותר מאשר האווירה של התקופה. כך אבדה התרבות הפוליטית של תקופת המהפכה, על ריבוי הערכים וכפלי המשמעות שבה – ואפילו סתירות של ממש וזרמים מגוונים – כפי שחוו אותם הגברים והנשים של אותם ימים. רק באמצעות "פרטים שוליים" יכולים אנו להבין מה עמד במרכזו של הדמיון התרבותי של התקופה, מה הניע גשים וגברים להילחם ולסכן את חייהם, ומה העניק למגלים שזה לא כבר נוסד את נחישותו, למרות חוסר מיומנותו בענייני צבא ולמרות המשבר הפיננסי שידע והאנדרלמוסיה ששררה בו. יתר על כן, מה שנחשב בגרטיבים האלה לחסר חשיבות ולכן נמחק מספרי ההיסטוריה, נשכח גם מזיכרון האומה. חסרונן של סיפור בנות קוצ'אן מהזיכרון הקיבוצי האיראני שב ומגלם את אובדןן של הבנות עצמן לאומה.

#### ההיסטוריה של רעיונות גדולים ואישים גדולים

בתוך המודל הכללי של כתיבת ההיסטוריה מדעית כתבו מאלכזאדה ואדמיאת שני סיפורים גפרדים: האחד על אישים גדולים והאחר על רעיונות גדולים. לעומת ספרו של מאלכזאדה, שנבנה כמפעל הנצחה גדול – הקמת יד לאנשים השכוחים של עידן הגאורות האיראנית – ביקש אדמיאת לשקף דווקא את תולדותיהם של הרעיונות הגאורים האלה עצמם. מאלכזאדה היה סבור שכתיבת ההיסטוריה של המהפכה החוקתית היא בגדר שידות לאומה, וזבה המוסלת על האנשים שחיו באותם ימים מהפכניים (מאלכזאדה 1984: 5). אדמיאת, שאפשר מכנה אותו בצדק "ההיסטוריון הליברלי הגדול של עידן החוקתיות", ביקש להראות ש"העתיד שייך לרעיונות אלה [של חילוניות, ליברליזם ודמוקרטיה חברתית], ושההיסטוריה, למרות נפתוליה, תגיע אל תחנתה הסופית ותהיה עדה להתגשמותם" (Afshar 1993: 483).

בחיבוריו של אדמיאת אפוא לא זו בלבד שאיראליים אלו השאירו את רישומם על בחירתם ועל אופן סיפורם של פרטים היסטוריים, אלא שדהתהליך המהפכני עצמו נתפס כהתממשות של אותם אידיאלים פוליטיים, שמשמעותם כבר נתונה, קבועה ומוגדרת בבהירות. בשביל אדמיאת, מושגי יסוד מרכזיים בשיח החוקתי, כגון "מולדת", "אומה", "ממשלה חוקתית", "פרלמנט", "הצבעה", "ייצוג פרלמנטרי", "הפרדת רשויות", "חובת הממשלה לתת דין וחשבון" ו"שוויון בפני החוק", הגם קטגוריות מובנות מאליהן שאינן מעמידות כל קושי, אשר היו מגובשות ומשמעותן הייתה ברורה כבר לפני המאבק הפוליטי של שנות המהפכה בתוך הפרלמנט ומוחציה לו. לפי

33 ניתוח תיאורי בשאלות של ההיסטוריה ונרטיב שהשפיעו על כתיבתי כאן, ראה: Ricœur 1983; White 1987

השקפתו, נקבעה משמעותם של מושגים אלה בירי אנשי הרוח של המאה שעברה, והחיבורים הפוליטיים וספרות הביקורת של העשורים שקדמו כבר הטמיעו אותם בציבור: "במאה שעברה החלו הרגים ואנשי רוח להסביר את יסודות התוקניות - עקרונות של תוקה ושל ממשלה מתוקנת, זכויות הפרט וחירותו, הפילוסופיה של הזכויות הטבעיות, רצון העם כמקור הסמכות השלטונית, שלטון התוק, ולבסוף - העקרונות החשובים ביותר של התורה הפוליטית החדשה" (אדמיאת 1976: 205). לאמתו של דבר נועדו כרכיו הרבים על אנשי הרוח ועל האידיאלים הללו להבהיר תהליך זה של גיבוש משמעות מוקדמת.<sup>34</sup> פשיטת הרגל של הממשלה והמשבר הפיננסי בשנים הראשונות של המאה העשרים נתנו תנופה לאידיאלוגיה זאת ואפשרו את הגשמתה. התנועה התוקנית והתקופה הפרלמנטרית המוקדמת היו תהליכי המימוש של אותם אידיאלים נתונים: "בתנועת התוקניות שלנו [...] לא קשה היה להבהיר את האידיאל ואת המטרה. עיקר הקושי היה בהגשמתם של האידיאלים הללו" (אדמיאת 1992: 30).

אבל המאבקים הדיסקורסיביים של שנות המהפכה התוקנית, בהפגנות הרוח ובוויכוחים בבתי קפה, בין עמודי העיתונים ומעל דוכני החדשים, בסטירות ובתרבות הקריקטורות של אותם ימים וכדיונים הממושכים, האינסופיים, בפרלמנט, כל אלה היו תהליכים חיוניים ביותר לקביעת המשמעויות המרכזיות של התוקניות. כאשר כתבים וקוראים, מטיפים ומאזינים היו מספרים ושומעים סיפורים כדוגמת סיפורן של בנות קוצ'אן היה התהליך המעצב הזה מוליד שותפות של רגשות פוליטיים שהקנתה משמעות למושג "אומה איראנית". הבכיה בציבור על גורלן של הבנות מקוצ'אן - הבנות האיראניות, הבנות "שלנו" - במסגדים ובמג'לס, והדיווחים על ביטויי האבל הלאומי בעיתונות, הולידה תחושה של קולקטיביות לאומית של אומתיות איראנית, בדומה להרגשת ההשתייכות לקהילייה השיעית שתוללה הבכיה הקיבוצית על גורלם של האמאם חסן ואנשיו במישור כרָגֵלָא.

בדומה לכך, בעוד שאדמיאת שב ומציין את אופיים הלא-מאורגן של דיוני הפרלמנט בחודשים הראשונים לקיומו, הריהו תולה את התנועה בכך שכללי הנוהל הפרלמנטרי עדיין לא נלמדו. ואולם חוסר הסדר והמהומה בחודשים הראשונים של המג'לס מלמדים שבאותה תקופה טרם קיבל מוסד זה את המשמעות של רשות מחוקקת כפי שהיה לימים, משמעות שאדמיאת הניח שהייתה טבועה בו מלכתחילה והמתינה

34 בין אלה נכללים חיבורים הבאים מאת אדמיאת: פכרי אזאדי ומקדמתו (תחזית משטרית, תהראן 1961); אנדישהאיי טאלבף תבריא, תהראן (1966); אנדישהאיי מרוא אקא ח'אן כרמאני, תהראן (1966); אמיר כביר ואיראן, תהראן (1969); אנדישהאיי מרוא פתח עלי אח'ינזואדה, תהראן (1970); אנדישהאיי תרסי והכמתיי קאנו, תהראן (1973); פכרי דמוכראסיי אג'תמאעי דר (תחזית משטרית) איראן (1975).

להתממשותה. בתוארו כ"אספה המייצגת הלאומית" (מג'לס-י שוראי-י מלי) פעל למעשה המג'לס כגוף מייצג לפי המסורת של מוסדות אחרים שקדמו לו, הן כמחשבה הפוליטית האסלאמית והן כמעשה, בתקופת שלטון הקאג'ארים. בכינוסו היה הבית הן בנושאים רבים כזה אחר זה, והנציגים היו עולים ומביעים את דעתם על כל נושא ונושא, בלי כל התקדמות לקראת החלטות. אדמיאת מנה אחדות מן הדוגמאות לכך בייאוש: "המג'לס לא הביא את הרעיון הטוב הזה לידי השלמה"; "לרוע המזל לא הרצא [הרעיון הזה] אל הפועל מעולם"; "גם זו סוגיה שהמג'לס היטיב להבינה אבל הניח אותה לא גמורה" (אדמיאת 1976: 348, 353-354, 359). בורותם של רוב הנציגים בפרלמנט בענייני נוהל היא לדעתו הסיבה לתופעה הזאת (שם: 369), ומשנלמדו הנהלים הפרלמנטריים קנה לו המג'לס משמעות אחרת ונעשה למוסד מחוקק.

לא הנציגים בלבד אלא אף הצופים היו מעורבים בחוויית הלמידה הזאת. בחודשים הראשונים היו גם הצופים מביעים את דעתם בעת הדיונים, בייחוד אם לא הסכימו עם דעת הרוב בבית. שוב ושוב הוצרך דובר המג'לס להודיע: "אסור לכם להביע דעה (ראי) במג'לס, בין בעד ובין נגד" (שם: 389). חילופי דברים שכאלה בין הצופים לבין הנציגים הרגישו את מעמדם הנבדל של הנציגים; הם הבהירו את משמעותו של הייצוג הפרלמנטרי והסיפו ממד חדש למושג "ראי" כמובן של הצבעה, לעומת משמעותו המקורית כמובן של דעה.<sup>35</sup>

יתר על כן, בחודשי פעולתו הראשונים של המג'לס ראו בו הבריות מוסד של קובלנות ולא גוף מחוקק דווקא. הם היו מביאים את קובלנותיהם אל המג'לס ממש כשם שקודם לכן היו שוטחים את תלונותיהם בפני הגופים שהוקמו לשם כך על ידי חצר המלוכה. רק לאחר חודשים רבים של דיונים, הן במג'לס והן מחוצה לו, ורק לאחר שמשרד המשפטים הוקם והחל לפעול, חדלו הציבור והמג'לס לראות בגוף המחוקק מוסד המטפל בקובלנות של העם.

מושג מרכזי בשיח התוקני, שוויון העשיר והדל בפני החוק, קנה לו את משמעותו לא רק - ואולי אף לא בעיקר - מתוך כתביהם של הוגים נאורים במאה התשע עשרה. משמעותו של המושג התגבשה מתוך הדרכים שבהן הושג השוויון בפועל ושהן התגלם באירועים פעוטים רבים - "זוטר" - ומן הדיווחים והדיונים על אירועים אלה שגופצו בקרב הבריות ויצרו את "התתחום הציבורי". כששני איכרים מקוצ'אן תפסו את מושבם לצד קצין צבא ואריסטוקרט אחד, מושל לשעבר; כש"פשוטי עם" שכאלה דיברו פנים אל פנים עם אנשי השררה והסילו ספק באמת שביניהם; כשהפרטים הללו

דווחו ונידונו בעיתונים ומעל דוכני הרשנים – החלה משמעות המושג "שויון בפני החוק" לקרום עור וגידים.<sup>36</sup>

כמה מן הפולמוסים הפוליטיים החשובים שבהם התגבשה משמעותם של מושגים מרכזיים בחוקתיות התרחשו בעת הדיונים על פרשת הבנות מקוצ'אן. ארבעה עניינים הקשורים בגורלן של בנות קוצ'אן עמדו במוקד הוויכוח שבין המג'לס לממשלה, ואדמיאת מנה אותם בין הסוגיות הפוליטיות והמשפטיות המרכזיות שהמג'לס והממשלה היו חלוקים בהן: "חובתה של הממשלה למסור דין וחשבון לאספה הלאומית, זכותו של המג'לס לפטר את הקבינט, נחיצותה של הצבעת אמון של המג'לס בשרים, מערכת היחסים שבין המג'לס לרשות השופטת" (אדמיאת 1976: 393). ואף על פי כן, למעט הערת שוליים אחת, לא מצא אדמיאת מקום לצטט או לנתח את הטקסט שעמד במרכזו התהליך של גיבוש המשמעות הזאת. על הצבעת אי-האמון הראשונה במג'לס הראשון אמר שהעילה להצבעה הייתה מתדל של שר הפנים, אך לא פירט מה היה סיבו של אותו מתדל. בעוסקו בסוגיית ההפרדה של הרשות השופטת מהרשות המחוקקת, הוא מדבר על פרשה שבה מעורבותם של שישה מצירי המג'לס היוותה חריגה מסמכותיהם כחברי הגוף המחוקק והסגת גבולותיה של הרשות השיפוטית. והנה חזוקא אותה חריגה מסמכותיות היא שהביאה להגדרת משמעותם של גבולות אלה ולהפרדת מערכות החקיקה המשפט ז'ו מזו.

השמטות כאלה בהיסטוריוגרפיה של אדמיאת אינן נובעות מחוסר היכרות של המקורות הראשוניים. שלא כמאלכזאדה והיסטוריונים רבים אחרים אדמיאת מבסס את דבריו על עיון מדויק במקורות ראשוניים – טקסטים כגון הפרוטוקולים של ישיבות המג'לס, עיתונים כדוגמת מואכמאת, מג'לס, נראי וסן וסטרות אחרת מאותם ימים. אך קרה שחשיבותו המכרעת של הנושא הזה חמקה מהשגתו?

לדעתנו ייתכן שלא הסיפור הזה בלבד נראה בעיני אדמיאת בלתי נוגע לעניין. כל סיפור עלול היה שלא להיות נוגע לעניין – ואפילו מסיח את הדעת מההיסטוריוגרפיה מהסוג שלו – אלא אם הוא מובא כדוגמה ארעית. לאמתו של דבר, ככל שהסיפור בולט וידוע יותר כן הכרח הוא להתעלם ממנו. בכך אין בכוונתנו לרמוז שאדמיאת הפעיל במועד "צנזורה של עובדות"; יש לנו כאן עניין בפעולתו הלוגית של נרטיב מסוים של המהפכה החוקתית. אם אמנם – כפי שטען אפשר – הנרטיב של אדמיאת מכיל תז' נושא פוליטי שלפיו ההיסטוריה המודרנית, "למרות כל נפתוליה" ופריסה המסוכסכים, היא היא העדות להתגשמותם של רעיונות החילוניות והדמוקרטיה התברותית הליברלית, כי אז יש לספר את סיפור המהפכה החילונית של איראן המודרנית באופן שיראה את האמת המהותית של מהלך ההיסטוריה שלה. לשם דוגמה, כשאדמיאת עוסק

באריכות בפרטי התפתחותה של מערכת המשפט החילונית החדשה, אך מסתפק בהערת שוליים יחידה על עצם המאורעות ששימשו חומר רקע רב עוצמה ומעורר מחלוקת להתפתחות זאת, ייתכן שאין הוא עושה כן בהיסח הדעת. אם אמנם בהתפתחות זאת קמה והתגשמה מערכת שיפוט חילונית העדיפה על חוסר היציבות, היעדר הצפיפות והשרידותיות שהיו בשיטה הישנה והכאוסית של בתי הדין והחוקים המנהגיים (ערף) והשרעיים, כי אז לא ייתכן שהתגשמותם של הרעיונות שהיא מושתתת עליהם תהיה קשורה בטבורה בפרשה יחידה, רבת עוצמה ככל שתהיה. פרשה כזאת עלולה להעמיד בצל את התרחיש העיקרי של הדיון על החוק החילוני המודרני לעומת החוק הישן, ואז עלולה התגשמות הרעיון להיראות כמאורע קונטינגנטי. אי אפשר להציג אותה כמופת ולהתעלם מהשאלה המציקה: האם היה קורה מה שקרה אלמלא אותו משפט ואלמלא ההשפעה שנודעה לו על הרמיון הלאומי בומנו? בדומה לכך, אדמיאת דן בנפילת הקבינט הראשון בעידן החוקתי ורואה בה זוגמה לחובתה של הרשות המבצעת לתת את הרין בפני הרשות המחוקקת, שהיא קולו הנבחר של העם. אולם אם ידע הקורא שהדבר אידע בשל ועמם של נציגי המג'לס על התעלמות החוזרת ונשנית של השרים מתביעתם לחקור את פרשת הבנות מקוצ'אן, ובשל כעסם על כי השרים חיבלו בדיונים עליה, ייתכן שהכפפת הגוף המבצע לגוף המחוקק לא תיראה עוד כצורת ממשל עדיפה מיסודה. אחר ככלות הכול עלול הקורא לתמוה האם אותה עדיפות טבועה היא שהפילה את הממשלה או שמא כוחו של הסיפור על בנות קוצ'אן? דומה לכך הרעיון בדבר שויון העשיר והדל בפני החוק. אם מבקש ההיסטוריון לטעון שהרעיון התקבל על שום עדיפותו על פני המושגים הנושנים של התייחסות שונה לאנשים בני מעמד שונה, יהיה עליו לחלצו מן המאורעות והנרטיבים שבאמצעותם קם הרעיון והתגשם במציאות. מאורעות ונרטיבים אלה חייבים להישכח.

אירוגי הדבר אפוא שחוקא נוכחותו החוקה של הסיפור על בנות קוצ'אן היא שהביאה, כנראה, להיעלמותו מן ההיסטוריה של אדמיאת. אילו היה מדובר בתקרית קצרה, כגון הריגתם של תלמידי תיאולוגיה או הלקאתם של סוהרי טיבר, אולי היה אדמיאת מנציח לה להיכנס לסיפורו לזמן קצר ולפנות את הידה בלי להשתלט על התמונה הגדולה של ההיסטוריה ובלוי להסביע את רישומה על המשמעות הכללית של המהפכה. אבל כסיפור שחלול אל תוך מאורעות השנה הראשונה של המשטר החדש בתושמים רבים כל כך, סיפור שאין לו התחלה מוגדרת ולא סיום ברור והוא נמשך חודשים רבים ועומד במוקדם של רוב המאבקים הפוליטיים של התקופה המכרעת הזאת בחיי המשטר הפרלמנטרי, סיפור שכזה אם לא יימחק עלול לסכן את הסדר והבהירות של נרטיב המהפכה, הציב מעל ומעבר להתפתחויות אקראיות של ההיסטוריה. אם כה רבים מהמושכלות הראשונים הפוליטיים שנתפסו בעינינו כהישגי המהפכה החוקתית

זקוקים לחילוץ מאחיזתו של סיפור מכריע אחד כי אז יש למחוק את הסיפור הזה מן הזיכרון הלאומי.

עלינו עוד לתת את הדעת לשאלה נוספת, שאלת הכבוד. אחרי הכל, הבנות היו מרכיב בכבודו של הגבר – כבוד מיני, משפחתי, דתי ולאומי. אמנם הייתה תועלת בזכירת הסיפור ובחזרה עליו, אך גם בושה גדולה נקשרה בו. הוא הוכיר לבריות שכמה מן ההישגים החשובים ביותר שהשיגה הממשלה התוקנית והתקדימים שקבע המג'לס "הקדוש" (כך כינו אותו בספרות התקופה) קשורים במאורע נטול כבוד וקדושה, שאף לא בא על סימו בדרך מכובדת.<sup>37</sup>

לא הנשים המסוימות האלה בלבד אלא נשים בכלל נעדרות כליל מאתם ספרי היסטוריה של המהפכה התוקנית באיראן. היסטוריה של מאלכזאדה נכתבה מדעת כהיסטוריה של גברים. לאורך הטקסט כולו הוא עושה שימוש במילים "גבר" ו"גברים" (מרד, מרדאן) – שבפרסית אין הן משמשות לציון בני אדם בכלל – כנושאי האירועים וההיסטוריוגרפיה שלו. ההקדשה של הספרים מדגישה גם היא את בחירתו: כל אחד משבעת הכרכים המקוריים של הזיכרון נפתח בתמונה ומוקדש לאחד ממנהיגי המהפכה התוקנית. רק אחרי שבעים העמודים הראשונים מייחד מאלכזאדה עמוד אחד לנשים, וכותרתו "נשים באיראן". העמוד נפתח במילים: "כל מה שכתבנו בספר הזה הוא על גברים ולא הזכרנו כלל את הנשים, שהן מחצית האוכלוסייה באיראן" (מאלכזאדה 1984: 76). בעמוד יחיד זה הוא מקונן על גודלן של נשות איראן, "שאין להן אפילו זכויות של חיות הבית", שהרי לעומת בעלי החיים המתערבים בחופשיות בין בני המין השני, הנשים "כלואות בפינת ביתן ואסור להן להיפגש עם גברים, לשוחח עמם ולבוא בחברתם". הגברים רואים בהן יצורים נחותים ומונעים מהן השתתפות בחיי החברה ושחיון וזכויות, ואין הם מבינים שאם לא תהיינה האמהות תופשיות ומשכילות לעולם לא תהיה התקדמות בארץ. לאחר העמוד האחד הזה ממשיך מאלכזאדה בנרטיב שלו על הגברים של איראן. במילים אחרות, עמוד יחיד זה, באמצעות הנרטיב שלו אודות הנשים העשוקות והמנועות מחיי תורה, מצדיק את הוצאתן מן הספר עצמו, שכן בשל מצבן של הנשים והוסר חשיבותן ב"מציאות בפועל" אין לו להיסטוריון ברה אלא לכתוב את ההיסטוריה של הגברים בלבד.<sup>38</sup> בשאר שבעת כרכיה של ההיסטוריה של מאלכזאדה יש אזכורים אקראיים בלבד להשתתפותן של נשים במהפכה. הוא מדוח על התלהבותן הידועה של הנשים ועל השתתפותן בגינס הן להקמת בנק לאומי כדי לשחרר את הממשלה מן הצורך לשאת ולתת על הלואות נוספות מרוסיה ומבריטניה,

על השתתפותן בהתנגדות החמושה בתבריו, על הפגנתן נגד האליטיזם של רוסיה בשנת 1911 שהביאה בסופו של דבר לידי סגירת המג'לס השני, ומקדיש עמוד נוסף להשתתפותן הכללית של הנשים בפעילות למען התוקניות (מאלכזאדה 1984: 403; 1039; 2: 1459, 1463-1464).

השמת הסיפור בדבר הבנות מקוצ'אן והכללת הנרטיב בדבר הסוחרים שהולקו ואנשי הדת שנהרגו בגיבורים הסמליים של המהפכה קשורות קשר הדוק להתעלמות מן הנשים בכלל בספרי היסטוריה אלה, למעט אזכורים קצרים פה ושם. ואולם שלא כמו הפרוזה המרהיבה של ההיסטוריונים שעסקו ברעיונות גדולים ובאישים גדולים אך היו נחשבים בדעתם לכתוב היסטוריה המתעלמת מן המגדר, הנה המבוכ הבלתי מאורגן של פרטים מחיי היומיום ו"הרדיוסות הלא-ענייניות" של תנועה עממית עמוסים בתוכן קגרי לפני ולפנים (Afshar 1993: 484). יתר על כן, עצם המגדריות מלמדת אותנו הרבה על התרבות הפוליטית של התורה, וכך אנו מאבדים הרבה מאוד כשאנו כותבים היסטוריה ומשמיטים ממנה את הפרטים על חיי היומיום של הנשים והגברים בני התקופה שעליה נכתבת ההיסטוריה. זאת ועוד, אם רואים בהכחנה המגדרית לא רק את "הפרשנות החברתית של ההבדל בין המינים [...]" אלא אף את בית הגידול הראשוני שבו נוצרות ומונצחות תולדות כלליות יותר של כוח ומשמעות ואת בית היוצר למטבעות לשון שמשמשות מסד למבנים של שליטה ודיכוי" (Alonso 1995: 76), כי אז יש להכיר בכך שאותם ספרי היסטוריה המתעלמים מן המגדר חותרים, למעשה, תחת ההיגיון הפנימי המטרות שלהם עצמם.

#### להזכיר את בנות קוצ'אן

מה שעומד אפוא על הפרק כשאנו זוכרים כך את סיפורן של בנות קוצ'אן הוא ההצעה לעצב מחדש את הזיכרון הלאומי האיראני על תקופת המהפכה התוקנית ולכתוב היסטוריה מסוג אחר לאיראן המודרנית. התורת הסיפור למקומו בדברי ימי המהפכה קשורה בתקווה רחבה יותר: להכניס את הנשים אל ההיסטוריה הכתובה של איראן בתקופה המודרנית ולהפיק היסטוריה שונה, מגדרית, על התקופה היא. המגדריות בספרי היסטוריה של איראן המודרנית מתבססת בהתעלמות מן הנשים ובהזנחת הניתוח המגדרי. לא זו בלבד שהנשים נעדרות בדרך כלל מן הסיפור כמשתתפות, אלא שהנרטיבים ההיסטוריים הקיימים אינם נותנים את דעתם להבחנה מושגית בין המינים, ומבנם אינו מושפע ממנה; גבריות ונשיות נעדרות מהם מן הבחינה האנליטית. לעומת זאת, בחיבורים שכתבו היסטוריונים על הנשים באיראן הוקדשו פרקים נפרדים לנשים בתקופה המודרנית, פרקים שבדודו, למעשה, מן הנרטיבים ההיסטוריים האחרים או צורפו אליהם כנספחים. שהידיאן, למשל, קורא להיסטוריה של נשים "מין מעשה

37 ראה נג' מאבאר 1996: פרק 6.

38 הגנה מעורבת יותר לומגו של סיעון זה שההיסטוריה האיראנית היא היסטוריה גברית מפני שהנשים לא מילאו תפקיד חשוב בחברה ראה: נראקבי 1972: 14-21. ביקורת מלאה יותר על סיעונים אלה ראה: שהידיאן 1994: 81-128.

טלאים", ולדבריו אופייה ה"מטולא" של ההיסטוריה של הנשים מקורו במחסור במקורות. שבגללו אי אפשר לכתוב היסטוריה שלמה יותר על הנשים (שהידראן 1994: 83). ואולם הקושי אינו נובע ממחסור במקורות. מאמר זה והספר שממנו הוא לקוח, למשל, אינם מבוססים על ארכיבים חדשים של מקורות היסטוריים אלא על קריאה שונה של אותו חומר ארכיוני שעליו התבססו ספרי ההיסטוריה האחרים על המהפכה הווקית באיראן. אם עושים במגדד שימוש אנליטי, המקורות על גברים נעשים גם למקורות על נשים.

יתר על כן, היסטוריה של הנשים כ"מעשה טלאים" מניחה שיש משמעות קבועה ונתונה לקטגוריה "אישה", והיא חותרת לפצות על חסרון הנשים בהיסטוריה על ידי פעילות פשוטה של החזרה והוספה. אבל אם לא ננהג במושגים בכלל כאילו משמעותם כבר התקבעה, לא נוכל לעשות כן גם באשר לקטגוריה "אישה". מן הבחינה הזאת כתיבת הנשים אל תוך ספרי ההיסטוריה תחייב כתיבה היסטורית שונה תכלית שינוי.<sup>39</sup> שאלה מרכזית בנושא "הנשים במהפכה הווקיתית", למשל, תהיה איך הוגדרה מחדש הקטגוריה "אישה" (הקטגוריה "גבר") על ידי הפולמוסים הפוליטיים של שנות המהפכה.<sup>40</sup>

זאת ועוד, המושגים המשתנים "אישה" ו"גבר" היו קשורים גם למה שהוגדר (מחדש) כגברי ונשי. בשל התיחום החוזר ונשנה של "שאלת הנשים", הנרטיבים המפורקים לחלקיהם של תולדות הנשים שהוטלאו על ההיסטוריה הקיימת אינם קוראים תיגר כלל על ההיסטוריה של המודרנה נטולת המגדר. במובן הזה לא זו בלבד שהמגדר הוא "קטגוריה מועילה לניתוח היסטורי" אלא קטגוריה מרכזית – ואולי אף קטגוריה בעלת ערך בונה במיוחד – לחקר תולדות איראן בתקופה המודרנית. שהרי המודרנה עצמה היא מושג מגדרי מיסודו. מונחים מרכזיים לחזון ולבנייה של איראן המודרנית נתפסו מתוך זיקה למושגים נשיות וגבריות. האומה (מלת), למשל, נתפסה כאחוזה של גברים – כך לפחות עד העשור הראשון של המאה העשרים, כשהחלו הנשים לתבוע את מקומן בתור "אחיות באומה". המושג המודרני של המולדת (נסן), לעומת זאת, היה בעל דמות נשית ונתפס כאם אוהבת (Najmabadi 1997). אל הזכריות של המלת והנקביות של נסן היה קשור בקשר הדוק המסען רב הפנים של הנאמוס (כבוד) באותה תקופה. משמעותו נעה בין הטווח (עטמת) של האישה לבין שלמותה של האומה, ושניהם כאחד נחשבו לעניינים הנתונים לאחריתם ולהגנתם של הגברים; הכבוד הלאומי והכבוד המיני החליפו זה את זה לא פעם בספרותה של התקופה.

"האם ייזכר שמנו?": כתיבת ההיסטוריה של המהפכה הווקיתית באיראן

למבנה המגדרי של רעיונות מרכזיים כגון אלה של המודרנה נודעו השפעות פוליטיות חשובות על הדרך שבה באו לידי ביטוי השינויים ברעיון המגדר, ובייחוד במושג הנשיות, משהופיעה המודרנה באיראן. דימוי המולדת לגוף של אישה, שטוהרה הוא כבודו של הגבר והיא זקוקה להגנתו, יצר מרחב דיסקורסיבי שבתוכו נקלעה האישה, כאזרחית, לתחום של קונפליקט, כאשר היא תובעת שוויון ובה בעת נתונה להגנת הגבר.

התפיסה של אשת התקופה המודרנית כמושא לבעלות של גבר מסבכת את הטענות הרווחות ואת ההנחות הפשוטות על אופק השחרור שבישרה המודרנה לאישה באיראן. האזרח האוניברסלי, כך מסתבר, הוא אזרח-גבר. ניסוחה מחדש של לשון הכבוד ללשון ההתגייסות הפוליטית ויצירת המולדת בדמות אישה עיצבו את האישה המודרנית כקטגוריה הווקית להגנה גברית. גברי האומה נקראו לתקן את העוולות הפוליטיות ולקומם את גבריותם, להציל את הכבוד הלאומי והמיני ולהושיע את האומה ואת הגבריות גם יחד במעשה אחד של מרי מוצדק. הזיקה שנוצרה כך בין הכבוד הלאומי והכבוד המיני, המעברים מן האחד אל האחר, כוננה מחדש את האיראנים כאומה גברית.

מכאן שלכתיבתה של היסטוריה מגדרית על המודרנה יש השלכות חשובות על כתיבת ההיסטוריה של הנשים. תמורות במושגים אישה וגבר התרחשו לא רק בחשיבה מחודשת על השאלה במה יחיד הגבר והאישה של התקופה המודרנית שונים מקודמיהם בעבר. המספרות המגדריות של המודרנה הניבו רעיונות חדשים על האישה ועל הגבר, ובה בעת קבעו הגבלות על חייהם ועל התנסויותיהם של גברים ונשים. מחיקת סיפורן של בנות קוצ'אן מן הזיכרון הלאומי מצביעה על הגבלה שכזאת. החזרתן לזיכרון עשויה, אולי, להסיג לאחור אחדות מן ההגבלות האלה. ואולי אפשר לעצב מחדש את הזיכרון האיראני הקיבוצי כדי שיענה הפעם לבקשתן הנואשת, כפי שבאה לידי ביטוי בדבריו של עלי אכבר דהח'ודא: "האין זוכרים שם עוד את שמנו?"<sup>41</sup>

מאנגלית: יוסי מילוא

39 דיון סמחה בנושאים הללו ראה: Scott 1988.

40 ניסיון ראשון שכזה ראה: Najmabadi 1993.

41 פסוק זה לקוח מתוך שיר ארוך שראה אור בסורי אסראפיל, 20 ביוני 1907: 7-8. תרגום לאנגלית של השיר כולו ראה: Browne 1983 (1914): 177-179.

- ביבליוגרפיה
- אדמיאת, פרידון, 1961. פכרי אזאדי ומקדמהי נחלתני משרוטית, תהראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1966. אנדישהאיי טאלבף תברויז, תהראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1966. אנדישהאיי מרזא אקא ח'אן כרמאני, תהראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1969. אמיר כביר ואיראן, תהראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1970. אנדישהאיי מרזא פתה עלי אח'ונדזאדה, תהראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1973. אנדישהאיי תרקי והכמתי קאנון, תהראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1975. פכרי דמוכראסיי אג'תמאני דד נחלתני משרוטית, איראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1976. אידאלויזי נחלתני משרוטית, איראן 1, תהראן.  
 אדמיאת, פרידון, 1992. אידאלויזי נחלתני משרוטית, איראן: מגלסיי אול ובהראיי אזאדי 2, תהראן.  
 אח'ונדזאדה, מרזא פתה עלי, 1985. מפתובאת, מ' סובהאם (עורך), תהראן.  
 פראנקני, רזא, 1972. תאריח'י מאכר, תהראן.  
 גולי, אמינאללה, 1987. סירי דר תאריח'י סיאסי אג'תמאני תרכמאנהא, תהראן.  
 המדאני, ראשד אל'דין, 1980. סואניה אלי אפכאריי רשידי, סקי דאגשפוז (עורך), תהראן.  
 אלי'הסיני, מהמד עלי, 1968. "ספרנאמהי מרב: נקשתהי סיד מהמד לשקרנטי", בתוך:  
 קדרתאללה רשאני (עורך), סת ספרנאמה: הוראת מרב משה, תהראן, 73-144.  
 האלקי, רהאללה, 1974. סרנזשתי מוסיקיי איראן 1, תהראן.  
 כסרי, אהמד, 1968. תאריח'י משרוטהי איראן, תהראן.  
 כסרי, אהמד, 1968. תאריח'י הג'דה-סאלהי אזרבאי'אן, תהראן.  
 כסרי, אהמד, 1973. "תאריח'י הג'דה-סאלהי רא צ'רא נשתם?". "יהיא זוכא (עורך), כארונדי  
 כסרי: מג'מועהי 78 רסאללה וגפתאר אז אהמד כסרי, תהראן.  
 פרמאני, נאום אליאסלאם, 1983. תאריח'י בידאריי איראניאן 1-2, עלי אכבר סעיד  
 סר'באני (עורך), תהראן.  
 מאלכזאדה, מהדי, 1984. תאריח'י אנקלאבי משרוטית, איראן 1-3, תהראן.  
 קפי, האשם סוה'ם, 1984. מקדמאטיי משרוטית, מג'ד תפריש וג'אזר ג'אנפאד (עורכים),  
 תהראן.  
 נאסק, דומא, 1974. "עבאס מרזא ותרכמאנאריי ח'וראסאן", ננו, 22 ספטמבר, 10, 112:  
 17-13.  
 נג'מאבאדי, אפסאנה, 1996. הכאנתי דהתראיי קוצ'אן: אז יאד רפתהאיי אנקלאבי  
 משרוטית, תהראן.  
 אלי'סלסאנה, מהמד חסן ח'אן אעתמאד, 1969. ח'לסה משחור בה ח'אבנאמה, מהמד כתידיא  
 (עורך), תהראן.  
 אלי'סלסאנה, מהמד חסן ח'אן אעתמאד, 1984. אלי'מעאטר ואל'אסטר נדך אהואליי רג'אליי  
 זורה ודבאריי (נאסרי) 1-3, אראג' אפשר (עורך), תהראן.  
 פאריזי, מהמד אברהים בסתאני, 1991. הנשת אלי'הפת, תהראן.

- פאריזי, מהמד אברהים בסתאני, 1992 (1944). פיר'מברי ד'ויאן, תהראן.  
 ר'זאלי, מתמד, 1972. נס'יהת אלי'מלוכ, ג'לאל אל'דין הזמאי (עורך), תהראן.  
 ר'מזאן, עלי שקיי, 1986. אה'רנאמה: תאריח'י ג'אמעיי קוצ'אן, תהראן.  
 ש'הדיאן, המד, 1994. "ד'שואריהאיי נגארישי תאריח'י ונאן דד איראן", איראן-נאמה 12, 1:  
 81-128.  
 תקיזאדה, סיד דסן, 1961. תאריח'י אנקלאבי איראן, תהראן.  
 Afshar, Reza M., 1993. "The Historians of the Constitutional Movement and the Making of the Iranian Populist Tradition," *International Journal of Middle East Studies* 25, 3: 477-494.  
 Alonso, Ana Mariá, 1988. "The Effects of Truth: Re-Presentations of the Past and the Imagining of Community," *Journal of Historical Sociology* 1, 1 (March): 34.  
 Alonso, Ana Mariá, 1995. *Thread of Blood: Colonialism, Revolution and Gender on Mexico's Northern Frontier*, Tucson.  
 Ayalon, Ami, 1987. *Language and Change in the Arab Middle East: The Evolution of a Modern Political Discourse*, New York.  
 Bayat, M., 1991. *Iran's First Revolution: Shi'ism and the Constitutional Revolution of 1905-1909*, Oxford.  
 Bayat, M., "Anjoman," *Encyclopaedia Iranica*.  
 Browne E.G., 1983 (1914). *The Press and Poetry of Modern Persia*, Cambridge.  
 Howard, J.E., (unpublished). "An English Lass Amid the Moors: Gender, Race, Sexuality and National Identity," in: *The Fair Maid of the West*.  
 Hutton, P.H., 1993. *History as an Art of Memory*, Hanover.  
 Ibn-Khaldun, 1967. *The Muqaddimah*, F. Rosenthal (tran.), Princeton.  
 Kazemzadeh, F. 1968. *Russia and Britain in Persia, 1864-1914: A Study in Imperialism*, New Haven.  
 Lambton, A.K.S., 1957. "Secret Societies and the Persian Revolution of 1905-1906," *St. Antony's Papers* 4: 3-60.  
 Lambton, A.K.S., 1962. "Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship," *Studia Islamica* 17: 91-119.  
 Lewis, Bernard, 1964. *The Middle East and the West*, New York.  
 Lewis, Bernard, 1988. *The Political Language of Islam*, Chicago.  
 Najmabadi, Afsaneh, 1993. "Zanha-yi millat: Women or Wives of the Nation," *Iranian Studies* 26,1-2 (Winter/Spring): 51-71.  
 Najmabadi, Afsaneh, 1997. "Beloved and Mother, the Erotic Vatan: to Love, to Possess and to Protect," *Comparative Studies in Society and History* 39, 3: 442-467.

## רשימות ביקורת

## אפסאנה ג'י'מאבאדי

- Najmabadi, Afsaneh, 1998. *The Story of the Daughters of Quchan: Gender and National Memory in Iranian History*, Syracuse.
- Parker, Andrew, Russo, Mary, Sommer, Doris and Yeager, Patricia, 1992. *Nationalisms and Sexualities*, New York.
- Ricoeur, Paul, 1983. *Time and Narrative 1*, Chicago.
- Rubin, Gayle, 1975. "The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex," in: Ranya R. Reiter (ed.), *Towards an Anthropology of Women*, New-York, 157-210.
- Scott, W. Joan, 1988. *Gender and the Politics of History*, New York.
- Stallybrass, Peter, 1986. "Patriarchal Territories: The Body Enclosed," in: M.W. Ferguson, M. Quilligan and N.J. Vickers (eds.), *Rewriting the Renaissance: The Discourses of Sexual Differences in Early Modern Europe*, Chicago.
- Tavakoli-Targhi, Mohamad, 1990. "Refashioning Iran: Language and Culture During the Constitutional Revolution," *Iranian Studies* 23, 1-4: 77-101.
- White, Hayden, 1987. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore.
- Wickens, G. M., 1964. *The Nasirean Ethics*, London.
- Winichahul, Thongchai, 1994. *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*, Honolulu.